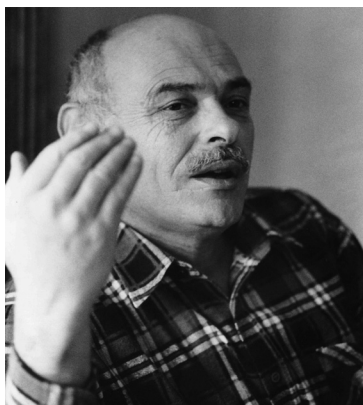

„ÉN MINDIG FOLYÓRA, NAGYVÍZ MELLÉ VÁGYTAM”

– Fekete Vince beszélgetése a 70 éves Szilágyi Istvánnal –

Elek Tibor mondja egyik, Szilágyi Istvánnal készült beszélgetésében, hogy „Különböző írói személyiségeket, alkatokat ismerünk. Van, aki évente jelentet meg hol jelentős, hol kevésbé jelentős műveket, van, aki ritkábban, két, három évente, van, aki egy-két nagyobb dobás után elhallgat örökre és van Szilágyi István, aki jöllehet a hatvanas években még maga is két, három évenként jelentkezett új kötettel, a Kő hull apadó kútba (1975) után azonban kétszer is

alaposan, tíz, tizenöt évig várákoltatta olvasóit, igaz, aztán az Agancsbozóttal (1990), a Hollóidővel (2001) rendkívüli élményben részesítette őket.” Van tehát Szilágyi István. Úgy készülök a vele való beszélgetésre, hogy tudom, utál mindenféle kitérülködést. Nem az a kimondottan megnyilatkozó alkat, nincs meg benne a „jó értelemben vett művészi exhibicionizmus”, az, hogy szerepeljen, vagy hogy mindenképpen meg akarja mutatni magát. Bő tizenöt éve ismerem személyesen is, akkortól, amikor tapsifüles kollegaként, ifjú szerkesztőtanoncként bekerültem az igazi nagymedvék barlangjába, a kolozsvári Helikon szerkesztőségébe. Nem könnyen megközelíthető, úgymond: nehéz ember volt akkor is, és ma is az Szilágyi István. Két nappal a tervezett beszélgetésünk előtt egy kászónújfalusi ház teraszán fogok neki, mintegy számravezetőként, előkészíteni vázlatyszerű kérdéseimet, a beszélgetésünknek valamiféle gerincét, amely mentén majd az interjú során esetleg haladhatunk. Napok óta az az érzésem – talán mert egészen friss élmény a könyv, talán mert szívemhez annyira közel áll (egyébként ez is), s talán a számomra oly ismerős, szülőhelyem körüli helyszínek okán is –, mintha itt, ebben a kászonszéki falucskában az Üllő, dobszó, harang falusi atmoszférája elevenedne meg körülöttem. Mintha száz év alatt alig változott volna valami is, mintha ott lebegnék a regény Gencsi Annájának, Karatna

Istvánjának a világában. A Nyerges alatti falu kora őszi nyüzsgése, készülődése, bágyadtsága, fülledtsége, hangulata mind ezt a regényhelyszínt idézi, még a scenírozó elemek is hasonlatosak. Tehenek kolompja hallatszik az útról, a szomszédban gáter hangja sivít, kellemesen süt be a szeptemberi napfény a kőház végében levő terasz alá, csak éppen egy-egy, az országúton időnként elsuhanó autó, elberregő traktor hangja zökkenthetne ki e „múlt század közepi” hangulatból. Őnyei Gábor akár ezen a kászonújfalusi emelkedőn is cipelhette volna azt az istentelen üllőt a kocsmától a postáig, vagy a jobb napokat is látott kultúrházig. Mint ahogy fel is cipelhette, hiszen – több emberöltővel később – az új évezred elején sem ritkák az efféle virtuskodások a kászoni, de a háromszéki vagy akár a tágabb környék falvainak legényei között sem. Egy ideig, amíg görgettem magam előtt a kérdéseimet, úgy gondoltam, hogy természetesen a gyerekkorával indítom majd a beszélgetést, a zilahi évekkkel, ugyanis alig található valami is a kezdeti esztendőkről a vele készített és általam eddig olvasott interjúban. Aztán az Újfaluba felhordott könyvkupacban ráakadtam egy 1974-es, majd egy 1977-es Utunk évkönyvben a Katlanváros és a Vesztesek című írásaira. Ez felborítani látszott minden addigi elképzelésemet, hiszen feltett szándékom volt, hogy nem kérdezek semmi olyasmit, amit már eleve tudok róla. Ebben a két – harminc-harmincöt évvel ezelőtt készült – munkájában megvolt egy csomó minden, ami számomra addig ismeretlen volt Szilágyi István gyermekkorából. Ezek után már nem tehetek úgy, mintha semmit sem tudnék a tizennégy éves kora előtti időkről, amikor egy teherautóra kapaszkodva elhagyta Zilahot, és felment Kolozsvárra.

Tehát akkor át kell rendeznem a kérdéseimet, és teljesen más forgatókönyv után kell néznem? Nem, mégsem változtatok rajtuk, döntöttem el nem kevés tusakodás után, hiszen az a hatalmas mennyiségű anyag, amit addig összeolvastam tőle, róla (a vele készült beszélgetések, interjúk szövege, az internetes keresőben fellelhető összes Szilágyi István-tétel), kialakítottak bennem egy saját Szilágyi István-képet, ami – úgy éreztem – csak az enyém, és talán másabb is picit, mint amit eleddig róla korábban megismerhettem. (Egyébként, amikor beütöttem az internetes keresőbe Szilágyi István nevét, a több mint százazres találat között az orvostól a színészig, a testépítőtől a mérnöki és egyéb foglalkozású személyekig megannyi Szilágyi István jött elő, és igen kevés volt az olyan „találat”, amely róla, a Kossuth-díjas íróról, a Kő hull... és a Hollóidő szerzőjéről szólt, ami számomra eléggé meglepő volt). Azt gondoltam, megpróbálok valahonnan ebből az irányból, a bennem

ekkorra összeálló Szilágyi István-kép felől közelíteni az íróhoz – a Vesztesek, és a Katlanváros mankóin is haladva –, úgy, ahogy ezt eddig, a korábban vele készült anyagokban még nem láttam, nem olvastam. Hogy lehetőleg olyan dolgokat kérdezek tőle, amelyek – azon kívül, hogy tényleg érdekelnek – számomra még mindig fehér foltok az életéből, a munkásságából, a gondolkodásából. Kezdjük tehát mégis – ami egy életinterjúban ugyancsak elkerülhetetlen – a gyermekkorával, idézzük meg együtt a gyerekkori helyszíneket, s azokat az embereket, akik kezdetben a legnagyobb hatást gyakorolták rá. Mert a katlanváros, Zilah nélkül nem Szilágyi Szilágyi, mondtam magamnak. Vagy Zilah nélkül és azok az emberek meg a kezdeti tapasztalatok nélkül nem lett volna, nem úgy lett volna az, aki lett, toldottam meg a magam meggyőzését újabb – kicsit sután is hangzó, akkor még kissé hadilábon is álló – érveléssel. Lássuk tehát a zilahi éveket bő harminc évvel a Vesztesek és a Katlanváros megírása után. Szépitett-e rajtuk az emlékezet, rostált-e ki belőlük? Vajon ugyanúgy lát-e az akkor még középkorú férfi, mint az idén épp hetvenet töltő író? Mit ad hozzá, mit vesz el az egykori élményekből egy újabb találkozás a valamikori Szilágyi Istvánnal? Vegyük sorra tehát előbb a szülőket: az édesanyát, a hajdani „kisemmizett iparoslányt”, aki négy év házasságért negyven év özvegyiséggel fizetett, s aki eltökélte, hogy úgy neveli fel a gyerekeit, mintha volna támasza, és nem is akármilyen, hanem maga a háborúban eltűnt örvezető. Idézzük meg újra az apa alakját, a második világháborúban ottvesztett „tagbaszakadt, zöld szemű embert”, aki életmódot, életformát nem alakíthatott ki a fia, a gyermekei számára, hanem csak sorsot hagyott azzal, hogy elsodorta őt is, többekkel együtt, a háború. És aki aztán, bevonulásakor, csalárdul „nem vitte magával” a kis Szilágyi Istvánt Oroszországba, de akivel attól kezdve képzeletben sokszor ott volt, mint egy izgalmas, folytatásos filmben, résztvevőként és nézőként is ugyanakkor, a kigyulladt repülők zuhanásánál, gyalogosrohamban, tűzérési ütegek éjszakai torkolattüzénél, bombák sivatásánál, fegyverropogásban, robbanások hangjában. És elevenítsük fel az anyai nagyapát is, a „vín Zemót”, a pogány természetű, öntörvényű embert, aki úgy vakolt, falazott, pallérkodott, ha kellett, és úgy élt, ahogy azon a környéken nem sokan akkoriban. Majd az apai nagyanyát, „akinek remek emlékezőtehetségében s előadókészségében összefutott, s meggyűlt száz-százötven év Zilah környéki s érmelléki történet”. És hát magukat az akkori zilahiakat, „a keservesen káromkodó, összehúzott szemhéjú, sorsukkal elégedetlen, s rajta változtatni mégis képtelen népet, amint gyanakvoán

fürkészik a cserepes ajkú időt”. És ha lehet, hozzunk elő a gyermekkor egykori helyszínei közül is néhányat: mondjuk, a Meszest, a Meszes erdejét, a Zilah-patakot. Az egykori kisvároska utcái, terei közül is párat: a Híd utcát, a Kövicsest, a Kaszárnya útját, esetleg a Szánutánt, vagy a Kökinyest, a Szikszai kertet, a Kerekerdőt, a Németi szőlőhegyet, a főteret Fadrusz Wesselényi-szobrával, a Tövishát, a Réz vidékét stb. – mindazt, és csakis annyit, ami a több mint hatvan évvel ezelőtti hely- és utcanevek közül a beszélgetésünk során neki eszébe jut. Egyszerűen idézzük meg magát az egykori Zilahot, a három templomot, kórházat, gőzfürdőt, városházát, piacteret, börtönt, s a nyolcezer lakosra jutó nyolc darab artézi kutat számláló kelet-közép-európai kisvároskát.

Munkahelyén, a Helikon szerkesztőségében ültünk le előbb beszélgetni, majd délután átgyalogoltunk a Szamos melletti tömbházlakásba, ahol Julika néni ebéddel várt bennünket. Az asztalra száraz somlyói bor is került, és tova esti tíz óra is eljött, mire – a beszélgetés végére érve – kikapcsolhattam direkt erre az alkalomra vásárolt szerkesztőségi reportofonomat.

*

– Induljunk el a legelejétől, a gyermekkorodtól...

– Ahányszor az ember visszagondol, elmond valamit a múltjából, az annyiféleképpen hangzik. Ha tárgyszerűségében nem is változhat, de a múltunk is velünk változik, sőt, a múltunk is velünk öregszik. Nem elég az, hogy mi öregszünk, de a megélt időnk is – velünk együtt – mind öregebb lesz; a gyerek- és az ifjúkorunk, meg amikor középkorúak voltunk, az az időszak is átértékelődik és elszíneződik. Mert ez nyilván azon is múlik, hogy az emlékezet mit tart meg, mit növel fel, mit tüntet el, úgyhogy ilyen szempontból akárhányszor felidézhetnénk, vagy elmondhatnánk az életünket, az soha se lenne azonos az előzőkkel.

– A Vesztesekől az derül ki, hogy attól a perctől kezdte el fantáziálni, mintegy részese lenni a háborúnak, az édesapádénak (meg a magadénak), amikor elvitték őt a világháborúba. Innen kezdődik a te képzeletbeli folytatásos filmed. Valahonnan innen indítható az is, hogy egyáltalán író lesz az ember?

- Ha azt mondom, hogy feltétlenül, úgysem tudom neked bebizonyítani; ha azt mondom, hogy ó, dehogy, semmi köze ennek ahhoz, akkor se lenne igazam. Különben az első változat a valószínűbb, hogy elkezdtem fantáziálni, s hogy az apa hiánya egy csomó mindenben meghatározza a fiúgyermek életét. Ráadásul nálunk pótapa sem került, tehát anyám soha nem ment férjhez, meglett korú férfiember nem került többé a kicsi családba, ami anyámból, belőlem és a húgomból állt. Ennek egyébként külön lélektana van – persze ezt később olvastam, később tudtam meg -: az apa nélkül felnövő fiúgyermekek életének. Ebből a kategóriából rengeteg skizofrén kerül ki, rengeteg öngyilkos, és rengeteg más, deviáns ügyekkel terhelődő élet alakul ki. Ezt aztán megismerhettem én külön társadalmi csoportként is, mert amikor 1944 őszén első elemibe mentünk, ezeknek az évfáratoknak jelentős hányada hadiárva-jelölt volt. Akkor még nem tudhattuk, hogy hazajön-e az apánk, vagy esetleg eltűnt vagy hadifogságba került. De aztán pár év múlva kiderült, hogy rengetegen nemcsak jelöltek voltunk, hanem a valóságban is hadiárvák lettünk, tehát hozzám hasonló módon kellett sokaknak felnővekedniük. Zilahnak olyan volt a történelmi sorsa, hogy nagyon sok hadkötelest vonultattak be a második hadseregbe, tehát a Donnál sokan estek el. És ezek közül a hadiárva társak közül aztán később valóban lett öngyilkos, lett anyámasszony katonája, lett tehetetlen ember, és lett pont az ellenkezője is. Valószínű, hogy aki fölülkerekedett a lehetséges nyomorán, vagy olyan volt a természete, az indíttatása, az harcolt. Az is elképzelhető, hogy harcos természet volt már születetten is, de lehet, hogy ez alakította ki benne, ez a helyzet, és ment előre, akár a társadalmi létrán is, ami ugyanakkor elég gyalázatos dolog volt, ha belegondolunk az '50-es, '60-as évek úgynevezett karrierlehetőségeibe. Persze, ezekre csak később gondol vissza az ember. Miután vízben nagyon szegény vidék Zilah, én mindig folyóra, nagyvíz mellé vágytam, és mindig az ilyen helyeket is kerestem felnőtt koromban. Az persze már véletlen volt, hogy negyven éve a Szamos az ablakunk alatt folyik, ami ugyan nem egy igazi nagyvíz, de örökös víz, szemben a Zilah-patakkal, amelyik szemetes volt, és nyáron majdnem kiszáradt a medre. De azért ezek a patakok jó nagy vizeket hoztak le felhőszakadások után. Egyszer egy ilyen alkalommal bámultam a vizet, és beleszédültem, hároméves koromban. Még apám nem volt a fronton, szemből kiabáltak, hogy a gyermeket viszi a víz, apám

meghallotta, szaladt és kihúzott. De volt olyan is, talán kétéves lehettem, ahogy mesélték, hogy a tornác széléről néztem bele egy esővizes hordóba, valószínű, hogy a tükörképembe bámultam, és beleestem fejfel, úgyhogy abba bele is lehetett volna fulladni. Azt hiszem, ugyancsak apám húzott ki. Az apámról megmaradt képekről pedig azt sem tudom, hogy valóságosak-e, vagy csak elképzelték. Miután a nagynéném meg az anyám sokat emlegették, lehet, hogy én azok alapján konstruáltam meg ezt az apaképet. Az viszont valószínűnek látszik, hogy emlékeztem arra, amikor gyalogolok a csizmája mellett, kézen fogva a hóban, ez úgy '41-42 telén lehetett. Aztán van egy olyan emlékem is róla, rémlik, hogy szürke, fenyőágas felöltőben – ez talán '42 tavaszán volt –, micisapkában száll fel a vonatra, és integet. Valószínű, hogy a hiánya, és a körünkben Zilahon látott katonai világ a fantázia által megelevenített harctéri jeleneteket, ahol apám micisapkában, és ebben a szürke, fenyőágas...

– *Tehát nem is katonaruhában?*

– Nem katonaruhában, és én sem, hasalunk a lövészárookban, és lövöldözünk. Mindezeknek a fantáziálásoknak nem volt gyászos, szomorú, tragikus visszahatása, mindez nem sújtott le engem. A zilahi kaszárnya a város szélén volt, egy majdnem lakatlan út vezetett arrafelé, azon jöttek le (a Kaszárnya útját Kövicsesnek mondták), azon vonultak a menetszázadok. Tehát oda bevonultatták a civil férfiakat, ott átagyusztálták őket, és indították a frontra. Ez a menetelés állandóan a házunk előtt zajlott, és persze ilyen figurákkal, hogy jött a menetszázad, és mi, öt-hat éves gyermekek, melléjük álltunk és vertük a lábunkat a porban. Meneteltünk velük, és ők ezt hagyták. A legbarbárabb ügy az volt, hogy

Szilágyi István 1941-ben

bemásztunk az út alatti betoncsőbe, befértünk 3–5 évesen, és hallgattuk, hogy a tank hogy dübörög át rajtunk. El tudod képzelni, hogy most a hasonló korú unokáinkat hogy féltjük, de akkor valahogyan a gyereké volt a világ, vigyázott ránk a jóisten, vagy ebcsont beforr alapon nem törődtek velünk.

– *Ez egy félelmetes élmény lehetett.*

– Messziről lestük, hogy jönnek-e a harckocsik, s ha jöttek, akkor gyorsan bemásztunk. Hintázott az út velünk. Szó se volt arról, hogy szomorkodjunk. Másrészt akkor még nem is lehetett tudni apánkról semmi bizonyosat, mert egészen ’47–48-ig kerültek még elő a hadifogságból vagy máshonnan is emberek. És mi addig csak azt tudtuk, hogy eltűnt ekkor és ekkor, itt és itt.

– *Utána is kutattatok.*

– Kutattunk, aztán jött egy olyan válasz, hogy hadifogságba esett, és ott nemsokára meghalt. De az ilyesmi sose volt biztos. Anyánk viszont lezárta a dolgot, és nem sokat emlegette, nem volt sóhajtozás, dolgozott, eltartott bennünket, felnevelt, de nem volt ennek legendáriuma, hogy szegény apátok így meg úgy... Semmi.

– *Kemény asszony volt.*

– Rettenetesen kemény asszony. Volt egy dolog, amit máig nem értek, nem tudok feldolgozni sem, és ha rágondolok is, megborzongok: lehettem olyan harmincakárhány éves, Kolozsváron éltünk, s egyszer odahaza jártam, s azt mondja anyám, hogy te, nem viszed el az apád tábori postáját? Össze volt kötve, zöld színű, nyilván cenzúrá-

*Szilágyi István őrzető,
1942 novemberében*

zott, frontról érkező lapjai voltak az apámnak. Belenéztem, kicsit riasztott, tintaceruzával írott szöveg volt, ugyanolyan szálkás betűkkel, mint az enyém, csak fegyelmezettebb volt, vagy az enyém lett cirkalmasabb később. Hát, mondom, anyám, tartsa meg, éppen költözés előtt állunk, valamit dolgozom, meg is kavarna, őrizze még. Egy fél év múlva ugyancsak Zilahon vagyok, szólok neki, hogy elvinném akkor az apánk leveleit. Azt mondja: azt nem. Hát megígérte, hogy ideadja! Csak én azokat elégettem. Na most, hogy ez miért történt, annyira a sajátjának tudta, hogy nem akarta megosztani? De az is lehet, hogy beleolvasott, és az ő közös sorsukra utaló szövegrészek lehettek benne. Bár ez sem valószínű, hiszen egy tábori postában az lehet csak, hogy jól vagyunk, itt vagyunk, nem fázunk (csak már lefagyott orrunk meg kezünk), és hát küldjetelek cigarettát és sűrűfogú fésűt, meg örvendek, hogy a gyerek meggyógyult, ésatöbbi. Különben az is egy döbbenetes dolog, hogy a hadseregben micsoda fantasztikus rend volt ebben a tábori posta-ügyben, hogy anyám is írhatott neki, meg küldhetett a frontra levelet meg fényképet.

*A Szilágyi család
1942 karácsonyán*

– *A karácsonyi fotót, amit akkoriban készíttetett, és el is küldte az egyiket édesapádnak a frontra.*

– Igen. Tehát december 20–25-től január 10–12-ig, amikor a doni áttörés volt, az addig odaért, ki a frontra, vagy a front közelébe. Meg kell mondanom, hogy valamilyen szempontból meg is könnyebbültem akkor, mert hogyha megvan a levelezése, akkor az engem kötelez valamire, egyrészt, hogy értelmezzem, másrészt meg – ez pedig lehet, hogy a nyomorult pszichének az önvédelme, meg magyarázkodás – volt egy olyan érzésem, hogy nem tudok elszámolni ezzel a dologgal. Valahol a lelkem mélyén nem bánom, hogy elégette, holott sok nagy örökségem nem maradt apámtól, ráadásul meg, ugye,

írunk, tehát azért ez fontos lett volna. Ez nagyon komoly ügy lehetett volna. És mindennek a tetejébe engem a világháború, meg egyáltalán, a kortárs meg az azelőtti meg a legrégebbi történetekig minden a csuda érdekel, és ez a család részvétele volt abban a háborúban. A huszadik században a magyarság rengeteget veszített. Mi is, abból a jó iparos, kispolgári világból jövén; az a hajó, a mi hajónk vagy dereglyénk abban a században kétszer futott zátonyra: a front közeledtével az első világháborúban, majd a másodikban is. Hiszen írtam a nagyapám históriájáról is.

- *Édesanyád, édesapád mellett még két ember van, akit megemlítesz a Katlanvárosban, az egyik Szilágyi nagyanyád. Azt írod róla, hogy „nagyon remek emlékezőtehetsége volt”, s hogy „előadókészségében összefutott s meggyült száz-százötven év Zilah környéki s érmelléki történet”.*

- Nagymama az életét megélte, megharcolta, bálványa volt a családnak, pedig az nem volt bálványozó természetű család és világ. A Szilágyi-klánról beszélek, akik közé később a Híd utcából felköltöztünk nagymamámhoz. És nagymama közöttük nagyon ott volt, mindenki tisztelte és becsülte, de nem forgott körülötte a világ. Furcsa dolog derült ki később, miután azokat a történeteket írtam. Akkoriban még élt egy öreg nagynéném, mondom neki, Rózsika néneje, hogy a csudába' van az, hogy én a múltkor Szatmár felé menet átmentem Gencsen, s ott megtudtam, hogy nagymama katolikus volt.

- *Ezek szerint Gencsről származott.*

- Igen. Onnan jött férjhez Zilahra 14 vagy 15 éves korában. Hát, azt mondja, fiam, mi is csak később tudtuk meg, hogy katolikus volt, de ez *elfelejtődött* valahogy. *Elfelejtődött*. Mert ez egy annyira protestáns világ volt, hogy hiába szült 11 gyermeket, 6 lányt, 5 fiút, azt mind keresztvíz alá tartották, de fel se tevődött, hogy más is lehet valaki, mint református.

- *És végig református templomba járt?*

- Igen. De anélkül, hogy kikeresztelkedett volna. Az pedig senkinek eszébe nem jutott, hogy valamelyik más felekezet anyakönyvébe is beírják az újszülöttet.

– *S ő pedig nem tiltakozott.*

– Nem tiltakozott, oda se nézett. Zilahon a katolikus világ mindig jövevényt jelentett. Ez rendszerint a császári-királyi hadsereg katonatisztjeinek családjait jelentette, az államigazgatás odavezényelt bíróit, tisztviselőit, harmadrészt pedig módos érmelléki sváb világból odakerült családokat. Kicsi templomuk volt, és volt a katolikusságnak egy ilyen beamteri polgári jellege. Na persze 200–300 év alatt ezek a katolikusok is odahonosodtak. Azt hiszem, Mária Terézia építtetett nekik egy nagyon szép templomot. Nem volt gond, ugyanabba az iskolába jártunk, a katolikus gyerekek is ugyanabba a Wesselényi kollégiumba, ott is érettségiztek. Nekünk gyermekkorunkban az külön élmény volt, hogy a református temető mellett volt egy sáv, az akkori katolikusok temetkező helye, ahogy ott a novemberi alkonyatban égnek a gyertyák a sírokon. Ugyanis abban az időben ez a református világ olyan önmagában való volt, meg kizárólagos is, hogy mi nem világítottunk halottak napján, és ahogy náluk ezek a gyertyák meggyúltak, bámultuk és irigyeltük. Vagy amikor benéztünk a templomukba, és láttuk a képeket meg mindent, csodálkoztunk, szép volt a miénkhez képest. Szóval nem volt felekezeti egymásnak feszülés, ami, gondolom, hogy nagyon keményen meglehetett a XVI. században, amikor a város közepe és egyik része protestáns lett, és a Csetnek-hídon a város felső felét ököllet próbálták a kálvini hitre áttéríteni. És át is térítették őket. Egyetlen család maradt akkor a pápa hitén, az átszaladt a Meszesen, elmenekült. Úgyhogy a város felső fele is megadta magát, és persze, a dolgok logikája szerint ezek lettek később a legelszántabb reformátorok, ez az ököllet legyőzött népség. Az én gyermekkoromban, de már a XVIII.–XIX. századtól ez volt a legkövetkezetesebb, legvaskalaposabb református ipari társadalom. De nem tudok sem a gyermekkoromból, sem a későbbi időből felekezeti feszültségekről. Különben is, a Szilágyiságra is érvényes, hogy etnikai feszültségek nem voltak (bár tragikus ügyek megestek 1940-ben, a Bécsi döntés után), de amúgy nem voltak, valószínűleg azért, mert egyik falu magyar volt, a másik meg román.

– *A hegyen túliak voltak a románok.*

– Egészen ki az Érmellék széléig volt román lakosság már a XVI. századtól. De ha azonos faluban laktak, akkor volt román utca, és magyar utca, ahol csak magyarok vagy csak románok laktak, és fel sem tévedt, hogy keveredjenek. A birtokok meg a szántók, azok igen, azok vegyesen voltak. A románoknak külön táncházuk volt, a magyaroknak megint külön, kölcsönösen meghívhatták egymást, ami nagyon gyakori is volt, és ez a meghívott legényeknek a védelmét is jelentette.

– *Bicskázások voltak?*

– Nem volt tipikus a bicskázás, azért persze, ha váratlanul, hívatlanul jelent meg egy legény egy utcavégen, ahol egy jányinak a portája volt (de ez tiszta magyar ügyben is így történt), akkor lehetek ilyenek is. A falun belül jó baráti kapcsolat volt köztük, mert létezett a *pretyin* kategória, hogy valaki valakinek a *pretyinje*. De az ő volt, ez meg én voltam. Gondoltad volna-e, hogy Ady születésekor Érmindszenten román többségű a falu? Kicsi, 150–200 lelkes falu, és román többségű 1877-ben. Írja is valahol, hogy akkor szekérre ültünk, és elmentünk a belső Szilágyba jó magyar szót hallani. És annak a kicsi, 150–200 lelkes falunak 60%-a román, magyar 30%, és még voltak zsidók, svábok és cigányok.

– *Zilahon milyenek voltak az arányok? Nyolcezer lakos, három templom: református, katolikus és...*

– Görög-katolikus. Elenyésző volt a románok jelenléte, mondjuk, a XIX. században, vagy a millennium körül. Azt hiszem, hogy jelentősebb volt a zsidó származású lakosság, mint a román. Különben a megye legnagyobb része, vagy az ottani románság nagyobb része görög-katolikus volt. A Meszesen túl, vagy innen nézve, erről, két-három faluban maradt csak ortodox románság. De hogy demográfiailag mi hogyan lehetett, erre nagyon jellemző az, amikor én megkerestem, hogy annak idején, Ady diákkorában hogyan néztek ki a kollégiumi értesítők, tulajdonképpen a gyerekek éves összegzései. Fantasztikusan részletes, aprólékos, böcsületes munka volt. Az akkor 30-as létszámú kollégiumi osztályokban a 30-ból lehetett 10–15 református gyerek, 6–8 sváb származású, legalább ennyi zsidó, és volt mindig 2–4 román is, de azt, mondjuk, magyarul írta le, hogy Morár János. A református gyerekeknek az egyházi neveléséért nyilvánvalóan a paptanár felelt, a 6–8

katolikus gyerek oktatásáért nem a plébános, hanem a káplán, a zsidó gyerekek neveléséért nem a főrabbi, hanem a második ember tartozott elszámolással. És számomra az volt az érdekes, hogy ha volt például egyik osztályban két ortodox diák is, akkor ezeknek a hitben való neveléséért valamelyik Meszesen túli falunak a papja felelt. Tehát amikor bejön szombaton a heti vásárba, és hozza a tejfölt meg az egyéb portékáját eladni, akkor leül a két gyerekkel, odaadja nekik a szüleiktől hozott kaját meg egyebeket, és elbeszélget velük az Isten dolgairól. Ehhez nyilván meghúzódik az iskola valamelyik sarkában, vagy akár a piac végén, vagy leül velük a Szikszai kertben, és kap ezért havi 10 koronát. És mindenik beszolgáló atyának vagy papfélének meg volt szabva, hogy mennyit kap azért, hogy a gyerekekkel foglalkozik. Úgyhogy az egy fantasztikusan rendezett világ volt, ami mára teljesen elképzelhetetlen. Az külön furcsasága a dolognak, hogy én ezt a várost a *Kő hull...*-ban szorongatónak, levegőtlennek, lzárt katlanvárosnak, fullasztó légkörű városként mutatom be, s ez valószínűleg igaz is, mert az akkori kor irodalmában egyebet sem találsz, lásd Adyt vagy másokat.

– *Úgy emlegeted a zilahiakat, mint istenkáromlókat, hogy gyerekként úgy maradtak meg neked, mint akik a templomban és a kocsmában egyaránt elnyújtják az éneket.*

– Én nem is tudom, hogy hogyan őrződött meg bennem annyira az a világ. Tulajdonképpen kétéves koromban kerültünk vissza Kolozsvárról Zilahra, és 14 éves voltam, amikor onnan eljöttem. Tucatnyi évet éltem ott, és kiderült, hogy egy csomó lényeges dolgot, vagy mindent, ami később lényeges lett számomra, onnan hozok. De ebben nem volt semmiféle tudatos, „kövesd a felmenőidet meg az előtted járókat”-féle parancs, az úgy a levegőben volt, mint ahogy azt mondták, hogy *elfelejtődött*, hogy a nagymama katolikus volt.

– *Nagymamád volt az olvasóember a családban?*

– Neki minden héten kellett hozni egy könyvet.

– *Könyvtárból? Rokonoktól?*

– Rendszerint könyvtárból, és volt egy vagy két nagynénénk is, akik tisztviselők voltak, az egyiknek például majdnem teljes Erdélyi

Szépmíves Céh gyűjteménye volt. Általában a házakban, otthon nem volt könyvtár, mármint a családban, a könyvet mindig hoztuk valahonnan. Különben minden szakmának, minden felekezetnek megvolt az olvasóegylete, és volt az iparos legény-egyleteknek is könyvkölcsönzőjük, és mindenki vette ki onnan a könyveket, és vitte haza. Anyám is olvasott egészen késő öregkoráig, az mindig a pihenés ideje volt, vagy a betegségé.

– *Csak télen olvastak?*

– Nem, vasárnap délután, és nyilván télen. Vasárnap délután, amikor elmosogattak, és a férfiak elmentek, akkor általában az asszonyok olvastak, a férfiak kevesebbet.

– *Emlékszel-e, hogy mik voltak az olvasmányaik?*

– Kérlek szépen, például ilyenek (most is előttem van az a papírkötésű könyv), hogy Móricz Zsigmond: *Forró mezők*. A ponyva. Móricz ponyvája. Volt Krúdy, és rendszerint volt Petőfi-verseskötet, majdnem úgy, mint a Biblia. Az egyházaknak voltak nőtársaságok, a református nőtársaságnak könyvtára is volt, és voltak olvasókörök. A könyveket nagyon őrizték, a kölcsönkért könyvre nagyon kellett vigyázni, azt azonnal beborították, nehogy valami baja essen, mert az nem az övék. A város tele volt könyvvel, de a lakásokban nagyon ritka volt, ahol könyvespolcnyit találtál belőlük. A saját könyvek rendszerint a ruhászekrény tetején voltak, az a 3–4 darab ott állt, ahová később a birsalmák is felkerültek. De azért merem állítani, hogy többet olvastak, mint ma. Ez a plebejusi réteg többet olvasott, mint ma általában, ha akarod, az értelmiség is. Igaz, hogy nem volt televízió, a moziba a fiatalok jártak többnyire, ha egyáltalán elment valaki. A rádió pedig sokfelé szólt. Amikor közeledett a front, akkor valaki, valamilyen megfontolásból összeszedette, begyűjtette a rádiókat. És a városban több mint 200 volt belőlük, ez nagyon nagy szám volt akkor. Ezeket aztán a változások után visszaadták, kivéve a legjavát, amit elvittek a katonák vagy a hatóságok.

– *Milyen adókat hallgattatok?*

– Én csak a pesti rádióra emlékszem, és általában persze a fronttudósításokra meg a hírekre, és főleg a korabeli slágerekre. Az,

hogy bekapcsolni a rádiót, az – gondolom – egy mozdulat volt, mert oda volt állítva a kereső. Van egy emlékem, hogy apám kér, kapcsoljam be a rádiót, és akkor én elfordítottam a kapcsolót. Ki is próbáltam később a gyerekeimmel, hogy abban a korban a gyerek ezt meg tudja-e tenni. Természetesen igen. Mind a mai napig – pedig van tévé, van minden –, az adás kezdetétől a zárásig szól nálunk a rádió. Ez anyámnál ugyanígy volt. Szegény fejével sokat mókáztam öreg korában. Azt mondja nekem, hogy hát ott kinn van Németországban a fiatok, hozzon egy kicsi rádiót, hogy ne kelljen bele elemeket vásárolnia. És hozza nagy garral a fiunk, hogy középhullám is legyen rajta, nagyon meg kellett válogatni a mai világban. Kéri, hogy állítsd be a Kossuthra, beállítja, működik. Erre azt mondja anyám: elemet hoztál? A jó égnek, anyám? A másikba, hogy azt beállítótátok volna a Petőfire.

– *Akkoriban hány csatorna volt, csak a budapesti rádió?*

– Nem esküszöm meg rá, de nem hiszem, hogy több lett volna. Viszont voltak valami helyi adók is, mintha Kolozsváron is lett volna valami helyi rádió. Amikor a tordai ütközet után bevonultak az oroszok meg a románok, akkor két vagy három nap múlva voltak Zilahon, mert innen a tordai csatától a debreceni nagy ütközetig nem került komolyabb ellenállás, ezek mentek előre, azok meg vonultak vissza. Arra emlékszem, hogy ekkor mi már be voltunk rendezkedve két nagy borospincébe – az egyikben ötvenketten voltunk, a másikban harmincvalahányan, az egyik unokaöcsém ott is született, akiből aztán később szobrász lett –, és volt ott minden, védőnő is a családból, és mintha hallgattak volna – három rádió is volt a két pincében – valami helyi adót, arról, hogy Kolozsvár elesett, s elindultak felénk az orosz erők. Ez ugye már több nappal a tordai ütközet után lehetett, ezt nem találhatom ki, fantáziálni meg nem akarok, de valamilyen rádión hallgathattuk, s utána tényleg jöttek.

– *Emlékszel, hogy milyen slágerek voltak akkoriban?*

– Igen, persze: „Jóska lelkem, én édes vitézem, leveletem hogyha megkapod...”

– És a Valahol Oroszországban, amit Karády énekelt, vagy a másik, a Lili Marleen, ami a német katonák nagy slágere volt.

– Igen, persze, ezek is. A németek slágere is volt, és aztán az amerikaiaké is.

– Még egy emberről nem beszéltél a gyerekkorodból. Azt hiszem, hogy az egyik legizgalmasabb figura. Számomra legalábbis. Ez a „vín Zemó”. Talán mindenik családnak van egy ilyen „fekete báránya”...

– Igen. A sorsa meg a háborúk tették azzá, ami volt. Az első világháború. Épp a múltkor került a kezembe egy bevonuláskori katonaképe, hát egy jóarcú, bajszos kőműves ember volt, mellette a felesége, és előttük a három gyerek. A felesége az anyai nagyanyám, aki meghal az első világháború alatt, így lesz tulajdonképpen hadiárva anyám is, ők nem az apjukat, hanem az anyjukat veszítik el a világháborúban. A második világháború idején volt úgynevezett hadigondozás, segély, ennek megvolt a szigorú, intézményes, állami rendje. De az első alatt nem volt ilyesmi. Hogyha elvitték a családfenntartót, nagy bajba került a család, hacsak nem volt nagyobb birtoka, vagy a tágabb família nem segítette. Itt is elment a családfenntartó, három gyerek mellett, és az asszony halálra dolgozta magát. Általában varrtak, mert a hadseregnek a megrendeléseit osztották le ezeknek a nénikéknek, hiszen a civil világ akkor, a háborúban, nem nagyon varrathatott. Varrógépre görnyedsz, gyengén táplálkozol, és a tüdőgyulladás elvisz.

*A frontra induló „vín Zemó”
és családja 1914-ben*

– Átmész a szomszéd faluba egy házikenyérért, az eső megver...

– Megveri a hátadat, mert előrehajolva a kenyeret óvod, és meghalsz. Fiatalon, huszonhat évesen. És a maradék három gyereket szétosztja egymás között a nagycsalád.

– *Miután hazakerül a „vín Zemó”, nem veszi magához őket, feleségül vesz egy özvegyet, ugyancsak több gyerekkel.*

– Ő akkor befejezte a világgal. Mire hazajött, asszony nem volt, a gyerekek szerte, a ház elment, mert valaki rátette a kezét a gyerekek fejében.

– *Hazaérkezett, benézett az ablakon, látta, hogy idegenek vannak a házában, visszament a főtérre, a Wesselényi-szobor mellé, és írod, hogy nem tudod, mi játszódhatott le akkor az ő fejében, hisz ekkor fejezte be a világgal.*

– Érdekes, hogy a tímárok közül valaki azt mondta: olyan volt, mint a kommunisták, közben fogalma sem lehetett, hogy milyenek lehettek a kommunisták, csak hallhatott addig erről. Azt mondták, ahogy este 6 órakor megkondult a harang, ha tele volt a kőműveskanál, akkor is visszaejtette. Déli 12-kor szintén. Az mondjuk rendben volt, de este egy kicsit rádolgoztak, amíg befejezték azt a falfelületet. Na, ő nem.

– *Azt írod, hogy vonzódtál hozzá, mert ő más volt, mint a többiek, őt nem kellett tisztelni, névnapját megülni...*

– Pikareszk figura volt, aki mindenféle baleseteket megúszott. Egy golyóval a vállában jött haza a világháborúból, amit soha sem vetetett ki. Bukarestben leugrik egy összeomló állványról, túléli. Másnap még az újságban is megjelenik a halálhíre, élete végéig tartogatta azt a cikket. Közben volt logikája a dolognak, volt valami rendtartás benne. A világháború kettétörte azt a sorsot, ami jött volna, hogy házat építesz, aztán nagyobb, aztán vállalkozó leszel... Ezt fiatalon kettétörte a háború. Nyilván akkor már nem lehetett újrakezdeni, mert román világ volt, s ezt már nem lehetett behozni, örökre pallér maradtál más mesterek mellett, kőműves pallér. A tanult mesterségedet, azt megbecsülték, csak többet nem lett önálló háztájad, legalábbis úgy, hosszúverandás meg mi a csoda. Azt nem is tudom, nem nagyon járt templomba, elege volt az egészsből. A létnek a munkához meg egyebekhez kapcsolódó dolgai még érdekelték, de ez a spirituális része az

életnek, azt ő köszönte szépen. Viszont az is igaz, hogy társaságban mesélt a megélt, első világháborús történeteikről, ilyen is volt. Az olasz frontot a legvéresebbnek, a legkegyetlenebbnek tartotta, mert végigjárta mindenik frontot, 1914-ben bevonult és tova 1918–19-ben került haza. Harmincöt évesen. És mesélte, hogy valami magaslatnak nyolcvan szaladtak neki, és csak négyen jutottak fel, és ezt nem dicsekvésképpen mondta. Volt olyan is, mesélte, hogy valamelyik frontszakaszt védték, és nem tudták eltemetni a halottaikat, fehér sziklákat gurítottunk rájuk, azt mondja, és ott, alatta folyt a drága magyar vér. Na most ez, persze, egy szlogen a korabeli sajtóból, vagy a tábori lelkésznek a szövege lehetett, de attól könnybe lábadt a szeme. Nyilván lehetett ez a részeg ember önsajnálata is, az, amikor a saját sorsára rálát, ritkán fordult elő, de hát még ez is itt volt ebben a különben kemény, de néha Tersánszky hősének ható pikareszk figurában. És volt az életében egy furcsa, autonóm tulajdonság, hogy ő nyáron dolgozott, megvolt a munkahelye, télen csízt fogott az erdőn, elhozta a maga tűzfáját, és disznókat vágott, böllérkedett. De általában csak a kőművesekhez járt disznót vágni. Különben futotta neki mindenre, csak más életstílus volt az övé, mint amit abban a világban éltek, valahol talán szabadabb is. Volt egy kicsi kertje, amit magas deszka-kerítéssel vett körül, ott virágokat termesztett.

– *A kőműves. A saját gyönyörűségére...*

– Hogy legyen neki valami, ami az övé. De ez sose derült ki, hogy pontosan miért. Megtörtént, hogy berúgtuk a kerítés fölött a labdát, és szétvágta, pedig az akkor, egy gumilabda, az nem volt semmi, érted? Nagyon furcsa ember volt.

– *Vasegészségű.*

– Vasegészségű volt. Nyolcvan éves korában felvitte a veder maltert a háztetőre, és megigazította a kupás cserepeket. Nyolcvanhárom-nyolcvannégy éves korában halt meg. Hetven éven át cigarettázott, tizenhárom éves korától.

– *És ivott azért jó keményen.*

– Volt alkoholistákra jellemző vonása, amikor megkívánta az italt, akkor megalázkodott stb., de nem volt igazi alkoholista. Iszákos volt.

Délelőtt soha nem ivott. Volt egy nagyon kedves ifjúkori barátom, Inke László, magyar színész, azt mondta nekem: alkoholista az, aki azelőtt nyúl a pohárhoz, hogysem aznapra minden dolgát befejezte volna. Na most, ezt azért tartotta az öreg is. Csakhogy ők nem ittak mérgezett bolti nyavalyákat, esetleg az ott termett borokat, amit lehet, hogy a kocsmáros felhígított. A pálinkákat meg ott főzték, szilvából, de ők általában borivók voltak. És ettek, enni muszáj volt. Gyermekkoromban hallottam, hogy tímár domíniumokban az inasoknak kötelezték, hogy egyenek. Nem hogy megvonták volna tőlük, az a paraszti világban lehetett. Azt mondták, hogy egyél, fiam, hogy legyen erőd. A mesterekkel egy asztalnál ülték, és enni kellett, különben nem várhatták el tőled, hogy a bőrt megfogjad, és így áthúzd a fejed fölött. És az alkoholfogyasztók is ettek. Nála este volt inkább az italozás. Miután kiesett a kezéből a vakolókanál, hazament, megmosdott, s akkor elment a kocsmába. Persze ebből a megkeresett pénzből jutott cipőtalpra is, borra is. Szóval megvolt a rendje annak a világnak, ahol az ortodox pápa is kapott 10 koronát azért, mert a két gyerekkel foglalkozott. De mondom, a fene hitte volna akkor, hogy ennyire bennem marad egy csomó minden abból a világból. Mert a pálya elején a közvetlen előzmény élményanyaga dominált, tehát a vasútnál töltött évek meg egyebek. Amikor írni kezdtem, akkor azokhoz nyúltam, azok voltak az eleven élmények. Most hadd legyen némi malíciával, öniróniával magam iránt, önmagamat vagdaló is: az volt a menő. A kalapács világ. De persze, az úgy nézett ki, hogy az nem úgy van, ahogy ti mondjátok, hanem úgy, ahogy én. Mármint a kalapácsos világ. Mert én megéltem. A jóféle fenét sem érdekli mára, hogy újságírói, riporter i zével mentél-e a gyárba, vagy pedig megélted, s úgy írtad le az egészet. És ezt persze a korabeli szlenggel, szóhasználattal próbáltad hitelesíteni. Amikor én odakerültem, az elvtársak meg a közvetlen környezetem, az *Utunk* vezetősége, azon volt megakadva, hogy mért végzett egyetemet? Mert az úgy nagyon jó lett volna, hogy munkáskáder, de mért végzett egyetemet? És még csak nem is bölcsész, mert az jámborabb volt, hanem jogvégzett fiatalember, akinek nem lehet akármit lenyomni a torkán. Ugyanis akkor derült ki számomra is, hogy megmondják a munkásírónak vagy a fiatal pályatársnak, hogy mit írjon, s főleg, hogy hogyan lásson. Na most ezt nekem nem lehetett megmondani, mert én voltam ott, én láttam. Szinte zavarta őket, hogy fogtunk egy

munkáskádert, van, akit toljunk magunk előtt, de közben ezzel legyen gondunk.

– *Suceavára helyeztek ki ügyésznek, de a vakációs időszak, a gyakornokoskodás meggyőzőtt arról, hogy nem szabad jogásznak lenned.*

– Mert olyan dolgokat tapasztaltam. Például behozták a pálinkavámost a Mezesesen túli faluból egy teherautóval, és lerakják este, de reggel nincs ott egy hordó se. Ezt a nyakába varrják annak, aki felelt ezért a faluban. És majdnem kivégzik, mert akkor százezer lejes sikasztáson felül kivégezhettek embereket. És ez csak egy volt az akkori tapasztalatok közül. A bíró is tudta, mindenki tudta, hogy nyilván az úgynevezett MAT-nál, a lerakatnál gurította odébb valaki. És emlékszem, hogy a falu Nagy Nemzetgyűlési képviselője is elment az államtanácsához, hogy ezt nem lehet, és nem tudták elintézni. Szóval ilyen ügyeket láttam, komikus dolgokat is. Volt egy ilyen törvénycikk, hogy „huliganism politic”, ami nem közjogi, hanem politikai kategória volt, amikor például a párttitkárt elküldted az anyjába. Ezt közjogilag kellett letárgyalni, nem abba a kategóriába tartozott, mint a hazaárulás, hanem mint valamilyen közbűntényes cselekedet, de ezért adtak öt évet például valakinek. És nem lehetett segíteni. Az egyetemen tanult dologgal szemben az, amit két nyáron át, a gyakorlatok ideje alatt találtunk, hát az meggyőzőtt, hogy ha csak egy mód van rá, akkor nem maradok. Közben persze elég sok élményt adott, kemény dolgokkal találkoztunk ott. Később volt egy olyan érzésem, és van szinte máig, hogy húszéves koromig, mire az egyetemre beiratkoztam, ami fontos volt, az megtörtént az életemben.

– *Előre szaladtunk, ugorjunk vissza még egy picit a gyerekkorodra. Jól tanuló gyerek voltál, az iskolában muszáj volt haladnotok, mert a Szilágyi-*

*A Szent Mihály-templom előtt
1965-ben*

ak „mindig jól számoltak”. És édesanyád azt mondta nektek, hogy még az hiányzik, hogy az is az én gondom legyen, hogy ne tanuljatok jól.

– Mondtam, hogy anyám nagyon kemény asszony volt, ő felvállalta, hogy minket felnevel, eltart, s úgy csinálta, hogy a polgári-kispolgári létnek a látszatai, kellékei meglegyenek, a gyerek öltöztetése, uzsonnája, holmija ne legyen szánalomkeltő, hogy jaj, istenem, az árva gyermek, jaj, istenem, a hadiárva. Ezt ő szó nélkül fölvállalta, azon túl meg mindenkinek megvolt a maga dolga, tehát a háztáj, a konyha ügye. Anyánk odatette, megfőzte az ételt, de azt aztán elmosogatni, az edényt elrakni nekünk kellett.

– Kisiskolás korotoktól, amikortól már rá lehetett fogni a gyereket a munkára?

– 6–10 éves korunktól. De ez természetes volt, az is, hogy én fát vágtam, fűrészelttem, majd bevittem, a húgom meg egyébbel foglalkozott, aztán a káposztáshordókban megforgattam a levét, és nem úgy, hogy azt kiadták feladatnak. De elképzelhető, hogy akkor is ezt kell tenned, ha él az apád. Ez a nagyon kései, szarba ragadt reneszánsz világ volt, ahol jobb esetben ott volt egy tehénke az udvar végében, és volt egy ló, amivel a vásárba jártak, de közben angol szövetből készült ruhát viseltek, és bálókba jártak. És ebbe beletartozott a szappanfőzés, a káposztasavanyítás, hogy legyen télire, vagy a gyümölcszsedés, az, hogy lásd el magad. Ebből valamivel több hárult azokra a gyerekekre, ahol hiányzott az apa. Azért is volt egy furcsa világ ez, mert az ötvenes évektől meg kellett nyomorítani a kisvárosban a kisipart. Az a paradoxális helyzet állt elő, hogy az első világháború után, a húszas évektől a céhrendszer maradványa, az akkor már ipartestületi rendszer, megrokkant, mert például a tímárvilágban nem jött városról a bakancs, itt kellett gyártani. Hogy aztán a tímárlegények, a jól képzett fiúk oda menjenek, ahonnan jött a bakancs, a cipőgyárakba, Kolozsvárra vagy Szebenbe. Majd 1945-ben, amikor szétbombázták a gyárakat, amikor nem jött a bakancs, amikor nem jött semmi, egyszer csak lehozták a padlásról a szerszámaikat, és aki élt, az '45–46-ban jobban élt (aki ugye hazajött a frontról), mint a '20-as évek válságokkal küszködő periódusaiban. Következett két-három év, amikor a nagyvárosok éheztek, és itt disznózsírból főzték a szappant. Akkor éppen ment

az élet ott, teljesen groteszk NEP-korszak kezdődött el, ami nem sokáig tartott, mert amikor újra megindult a gyár, és volt megint városról érkező cipő, akkor meg kellett nyomorítani az ipart, tönkre kellett tenni a kisvárost. Rossz szövetkezeteket hoztak létre, és abba kényszerítették az embereket, vagy pedig bezárták őket, mert olyan törvényeket hoztak, hogy házilag nem készítheted ki a bőrt. És akkor ez elkezdődött vertikálisan, a tilos marhavágásoknál, ahonnan jött a nyersbőr, ment a tímárok, majd a csizmadiák fele, ezt valahol át kellett vágni, és akkor az egész megbukott. Nekem két idősebb, már nem frontköteles nagybátyám ült, az egyik félévet, a másik egy évet, mert jöttek, és megtalálták náluk a bőröket. Az egyik, emlékszem, szétnyitotta a háztetőn a cserépsort, és kidobálta a bőröket, át a patakon. Ez meglett volna, de ő volt az öregebb, a fiatalnak meg volt négy gyereke, és átvállalta a büntetését. Szóval ilyen ügyek voltak, ebben telt a gyermekkorunk. Egyszer például a Wesselényi-szobrot bedesztkázták, és lekenték piros, rókavörös színre, brosurapirosra, és rajta lógtak a véres-bárdos Titónak a karikatúrái, és a kulákoknak a listái, hogy kiket kell gyűlölni. Mindez a jobbágy-felszabadító szobrán körbe, egy hatalmas kalickán, ami magasabb kellett legyen, mint a szobor. Az volt a rohadt dolog, hogy minden iparág vagy hangos volt, vagy bűdös, tehát a tímároknak érzett a szaga, a cipészeknek hallatszott a kopácsolása, egyedül a szabók tudták meghúzni magukat csendben a kis tűjükkel az éj leple alatt, vagy anyám, aki paplant varrt.

– *S akinek ti is segítettetek.*

– Volt riasztólánc, egy futárszolgálat a srácok között. Ha megjelent két olyan pali, akit nem ismertek, akkor a szomszédból valamelyik srác átszaladt, hogy szóljon, vagy az utca végéről futottak körbe. Azt nem tudtuk, hogy azok jönnek-e, vagy más idegenek. Erre a riasztójelre megálltak a kalapácsok, de a tímároknál a bűzt nem lehetett megállítani. Mi ilyenkor anyám kifeszített paplanvarró rámaít gyorsan leszedtük, és az állványokkal együtt levittük a kert aljába, el kellett tenni mindent valahova, hátha jönnek. Persze nem jöttek, vagy sose jöttek, vagy ritkán jöttek. És ettől az apró népség benne volt a városnak ebben a gondjában. Ez egy agyrém volt, mert a sok jó mesterember bekényszerült egy szövetkezetbe, amelyekben a tegnapi, finom bőröket, boxbőrt meg zserbót házilag készítő, nagy szakképzettségű tímárok

durva köszörűköveken eldobott autógumit szabtak és köszörültek, s abból bocskort készítettek a hegyen túli románoknak, akik akkor még azt megvették és felhúzták, sőt azzal jöttek be a vásárba. Mert a Meszesen túli román falvakban nem volt még csizma, bármennyire is restellt dolog volt ez később. Olyat is láttam, amikor szánkózni mentünk a Meszesre, hogy ezek a román atyafiak hozták be a tejet gyalog 15 kilométerről, meg a tejfölt meg a vaját a Meszesen túli falvából, és az autógumiból készült bocskoraikat megláncolták, mint ahogyan a gépkocsik kerekét ma megláncoljuk. Úgyhogy az ötvenes évekre ez a vidék siralomvölgy lett. És mintha mindig a történelem mozgásirányaival szemben érvényesültek volna az emberek, tehát amikor a legrosszabb volt városon, akkor nekik jó volt, amikor megkapaszkodott a város, akkor börtönbe kerültek, vagy foltos ruhákban kezdtek el járni. Úgyhogy gyermekkorunkat ez is meghatározta, és nevezzük mai rossz szóval: a szocializálódásodhoz, meg egyáltalán a világlátásodhoz ez is hozzájárult, és valljuk be, a kettős látáshoz, illetve a kétlakisághoz, az örök hazugságban éléshez is, tehát hogy ezt mutatod nekik, hogy nem varr az anyád paplant, és közben varrja, hogy nem mész templomba, és közben valahogy nyáron, a vakációban mégis konfirmáltál. Nagyon rossz néven veszik tőlem, mikor megkérdeznek, hogy hogyan lettem író, és azt felelem, hogy úgy, hogy jól tudtam hazudni. Megszoktuk, hogy kicsi fiam, ezt az iskolában nehogy, vagy az utcán nehogy meghallják! Az életünknek nem szabadott kihallatszania, a munkánknak sem, a gondolkodásunknak sem, másrészt pedig élni kellett, meg kellett tanulni, mit kell mondani nekik. Az iskolában is. Közben tudtad, a tanár is tudja, hogy nem úgy van, azt is tudja lassan, hogy te tudod, hogy az nem úgy van, de ki merte felvállalni ennek a nyílt színi feltárását? És ez elhúzódott a felnőttkorig, amikor már tudatosan vállaltad, és ekkorra már szinte automatizmussá vált, mert beleszoktál, hogy ez kell nekik, ez az igazság, és ezt tudjuk otthon, és a kettőt nem volt szabad összezavarni álmodban sem. Ugyanakkor volt egy olyan is, hogy érvényesüljél, gyermekem, hogy menj, hogy haladjál a korrallal, csak menjél előre, az más, hogy mi tudjuk a magunk dolgát, de ha ez kell ahhoz, hogy legyél valaki, hogy valamire vigyed az életben, természetesen ezt mondod és ezt csinálod. Ezek persze, így sarkosítva, most a mikrofonod előtt fogalmazódnak meg bennem, de valójában így éltünk, és ezzel nem könnyű elszámolni,

persze mondhatjuk azt, hogy a kor, meg az élet, meg nemtudommi ezt hozta, ezt követelte. És most tovább is lépek, és utána majd vissza. A hiteink például, a vállalásaink. Fiatal íróként, amikor kezdtem látni, hogy milyen világba kerültem, ez engem nagyon megdöbbsentett. Például Szabédi harcias költeményei. De megnéztem az 1946–47-es *Utunk*-kollekciókat, hát kit látok, még Kisbán Miklós is vállal fordítanivalót, de Jékely Zoltán egyik felől, Méliusz József a másik felől, Székely Mózes, alias Daday Lóránd egyik felől, Gaál Gábor a másik felől. Ezt a fajta teljes népfrontosságot! Vagy hogy van ez? Annyit szenvedett meg félt meg szorongott ez az egész írói világ, az egész Európa a világháború utolsó hónapjaiban, mondjuk 1944 nyarától a deportálások, elhurcolások idején, el egészen a málenkij robotig, hogy vágyták, akarták a változást. És persze azt gondolták, hogy csak jobb jöhet, mert ha mélyponton vagy, annál már csak jobb jöhet. Az éhezés után, amikor kaptál egy akkora kenyérdarabkát, mint egy gyufásdoboz, másnap egy akkorát, mint egy cigarettásdoboz, kaptál egy rossz bakancsot, szövetet, közben persze takarítottad el a romokat, és a munkád által valahogy tényleg jobb lett. Ez belevésődött az emberekbe, s évtizedekre meghosszabbodott. Kihez kapcsolódott mindez? A felszabadító világhoz. (A Gulágról meg egyebekről itt még nem volt tudomásuk.) Azt, hogy atrocitások voltak, elintézték azzal, hogy ilyen a háború, ezzel jár, hát istenem, rosszul fogtam ki. Azon csodálkoztam, hogy éppen a Szabédiék nemzedéke, akik a bölcsészet doktorai, és tanult, az európai filozófiákat, bölcséletet ismerő emberek voltak!... A haszonlesés közel se férhetett hozzájuk. Hát hogy lehet, hogy ezek is? Persze itt, megfogalmazatlanul bár, de bejöhett a képbe egy olyan elgondolás is a részükről, hogy ha valami lehetővé tette az emberiség sorsának alakulásában a holokausztot, azt, hogy fasizmus lehetett (nyilván akkor még nem volt tudható, hogy a szocializmusban mik lesznek), ha ez ennyi szenvedést hozott az emberiségre, akkor mindaz, ami e mögött áll: filozófia, tudomány, irodalom, gondolkodás is rossz. És ami ezt felváltja, az biztos jó lesz, valószínű, hogy lesznek ennek is tévedései, biztos, hogy emberek fogják ezt is megszenvedni, de valami jobb jön, és ennek elébe kell menni, ezt szolgálni kell, ennek helyet kell csinálni, ennek az útjából el kell terelni, vagy uram bocsá', el kell távolítani az akadályokat, akár az osztály-hovatartozást is. Itt a nagy áldozat a Szabédiéké, tehát a tanult embereké, akik ezt hittel tették, szolgálni

akartak, hogy a változás hamarabb menjen. Na most ugorjunk előre, a mi hazug világunkba. Mert a nagyok ezt tették. A mi világunkban, a világháború után aztán elindul a legnépesebb nemzedék, amikor mi még gyerekek vagyunk, a mai nyolcvanévesek nemzedéke.

– *A huszonvalahányban születettek.*

– Zömmel 1928-ban, de úgy 1926 és 1933 között. Nagyon népes nemzedék Sütőtől Domokos Gézáig. Ebben a nemzedékben minden volt a hadbírótól, természettudóstól az íróig és a politikusig. Ez a társaság, úgymond, nem mártózott meg az előző rendszerben, újként kapta azt. Számomra igazából a nemzedékek forgatagából ez a legizgalmasabb, mert ez a '60-as évek végén képes volt a megújódásra. Azért gazdag az irodalom a '60-as évek végén, a '70-es évek fordulóján, mert még megvannak az öregek, már derékhad ez a társaság, aki tud váltani, és itt már a Forrás-nemzedékek 28–30 évesek, már beérésben vannak. Na most ebből valami hallatlanul gazdag televény lesz, ami ugye akkor még nem így tudott magáról, és nem ilyenként fogta fel

*Szilágyi István Páskándi Géza és az öreg Kós Károly
társaságában, 1968 körül*

magát, hanem a mából visszanezve. És fél lépéssel odébb már jönnek Király Laciék, Farkas Árpiék, de még megvannak Kemény Jánosék, Kós Károlyék, és már ennek a közepében van Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár, szóval a mi társaságunk. De visszatérve: itt a nagy vízválasztó 1956. Ekkor én 18 éves voltam, tehát lekéstem ezt a vonatot, miután három vagy négy évet géplakatosként dolgoztam, és nem az egyetemen voltam, mialatt másokat, későbbi pályatársaimat, például Páll Lajost, Páskándi Gézát bezárták, s mialatt én kazánt mostam, meg mozdonyt szereltem, ők új diákszövetségi programot terveztek. Tehát lekéstem ezt a vonatot, és ez a vonat kisiklott. Viszont 1956 után lehetett tudni, hogy ez választóvonal az életünkben, hogy ez egy hazug, kíméletlen rendszer, nincs pardon, itt lehet kicsit mellébeszélni, lehet mosolyogni, de ez lecsap rád. Ugyanis az ember mindig jobbat remél, és elhiteti magával, hogy majd ezzel a rendszerrel kijövünk, és hogy lehet nyitni, ez volt ugye később, '68-ban is, de ott is kiderült, hogy nincs mese, megint nem lesz változás. Na most, hazudtunk eddig, hogy érvényesüljünk, meg ezt kívánta a világ, most viszont megmutatta a valódi arcát, vagy egy olyan valódi vonását, amivel muszáj volt számolni. De élni kellett, és akkor megpróbáltál úgy élni, hogy ha elképzelhető egyáltalán, idézőjelben, a becsületesség, akkor becsületes maradj, de ez a becsületesség abból állt, hogy nehogy az istenért annyit adj, amennyit kér, vagy elébe menj a magad felkínálásával annak, amit egyébként kivernek belőled, vagy kikövetelnek tőled ahhoz, hogy ott légy, ahol vagy. Aki innentől elkezdett szembemenni a rendszer elvárásainak, tulajdonképpen az számított árulónak. De mondom, élni kellett, és ugyanakkor erre be kellett rendezkedni, mert ez nem fog megváltozni, hiszen akkor ott voltunk a változás küszöbén, és mindenki egyféle, a szocializmuson belüli változásra gondolt. Még azok a forradalmárok, akiket később felakasztottak, azoknak a fiatal melósoknak a zöme, azok sem azt akarták, hogy visszaadják a kapitalistáknak a gyárat, hanem emberibben akartak élni, és főleg azt, hogy menjenek ki az oroszok. És '56 megmutatta – ismétlem –, hogy mivel kell számolni, és hogy mire kell berendezkedni. De még visszatérve erre az előző nemzedékre: az író a nemzetté válás korától, a XIX. századtól, a kelet-európai és a magyar, szolgálni akart, a változást, a rendszert. A „hass, alkoss, gyarapíts, s a haza fényre derül”, és az „előre hát mind, aki költő, a néppel tűzön, vízen át”, ez szinte zsigerileg

benne volt az irodalomban, a költészetben különösen, hogy szolgálni kell, segíteni kell a változást. Tehát hatni, vinni előre, s ezt bizonyos tekintetben még föl is fokozta a két világháború közötti „ahogy lehet” abban a világban, de ez, ha akarod, máig, vagy a tegnapig érvényes volt az életünkben. És amikor írtad a versedet, vagy a másik a novelláját, eszedbe nem jutott, fel se fogtad, hogy mit követsz, vagy mit szívtál magadba a nagyanyád sóhajtásán keresztül mindebből. Tehát itt értettem meg én, jóval később, hogy mi az, hogy ’46–47-ben az úgynevezett polgári író miért szerepel együtt a Gaál Gáborokkal és Méliuszokkal. Mert szolgálni akart, letenni, elébe menni. Amit például Kisbán Miklós fordított, mert ő tudta a nyelvet, persze, de azt is odatette, hogy hátha jó lesz valamire. És én, amikor nemzedékeket elítélek meg megítélek, mára persze, ezeket a változásokat meg vállalásokat így látom. Aki ’56 után is elébe ment a hatalom elvárásainak, és kiszolgálta azt, és főleg a pályatársaival szemben akarta érvényesíteni a hatalmat, arról nyugodtan mondhatjuk, hogy az volt az áruló. Amikor például Hajdu Győzőék feljelentik Markó Bélát, hogy a *Talanítás* című kötete igazából a magyartalanítást jelenti. Ingyen, bérmentve a gazdáiknak. Számomra itt van a cezúra, ahol elválik a szar a májtól. De ez mára áll ennyire világosan össze, annyira, hogy már meg se tudnám írni. Ez nagyon izgalmas dolog volt a másik világváltozás küszöbén, ahogy Sütőék, Szabó Gyuláék, Domokos Gézáék, Szőcs Pistáék jönnek, jön ez a hatalmas nemzedék – végül is óriási életkori távolság volt akkor közöttünk, de mára ez a tíz év semmi –, ahogy minket ott találunk, és magukkal sodornak. És egyszer csak meghívunk bennünket, és ott látod a híres író pályatárs polcán a Gorkij-összest, persze a másik polcán ott van Kafka. Az akkori, korai *Nagyvilág* számok zsírossá olvasódnak, amikor Szolzsenyicin megjelenik...

– *Az Ivan Gyenyiszovics egy napjával...*

– Igen, de hát azért volt egy csoda ez a folyóirat, mert úgy ötven évre visszamenőleg, Kafkától, Thomas Manntól egészen a kortárs örültekig, mindenkit hozott. Számunkra nagy élmény volt Szolzsenyicin. Aztán ’68-ról szintén kiderült, hogy nagy átejtés volt, és ugyancsak meg kellett húzni a gyeplőt. Aztán hogy ki hogyan viselkedett, és ki hogyan látja mára azt, hogy hogyan viselkedett, és azt ő

miképp ítéli meg, hát erről ne nyissunk itt dossziét. Az ember emlékezete gyarló, beleépül az önvédelem is, az önigazolás reflexei is, ezek emberi dolgok. Másrészt könnyű annak, aki utánad jön, hogy megítéljen, isten őrizz, hogy ezt el akarnám hárítani magamtól, függetlenül attól, hogy mennyi elszámolni valóm van vagy nincs. És ugyanakkor a másik dolog: hogy *ahhoz képest, meg bezzeg...* Hát hetven évesek vagyunk, most már úgyis ahhoz képest élünk, hát ahhoz képest még igen virgonc a vénember, ahhoz képest, hogy még el tudja rágni az aludtتهت.

– *Első olvasmányaid között olyanok szerepeltek, mint a Sobri Jóska, a ponyván árult betyárhistóriás füzetek, majd huszonkét kötet Jókai, aztán Veress Péter Falusi krónikája. Gondolom, ezek voltak meg a nagycsalád könyvei között. Aztán azt írod a már említett Vesztésekben, hogy „...tizen-nég éves korom után olyan öt-hat esztendő következett, hogy akkor már egyéb szórakozásom került”. Mi következett? A kolozsvári (ott születél, onnan kerültetek Zilahra) középfokú vasúti gépipari iskola, majd a szatmári vasúti fűtőházban géplakatosként eltöltött idő? Ez volt az „ipari csőcselékként” eltöltött pár év? De – gondolom – csak nem hagytad abba az olvasást ekkoriban sem, attól kezdve, hogy tizennég évesen, egy teherautóra felkapaszkodva, elkerültél Zilahról. Emlékszel-e, hogy kik, milyen írók, milyen művek következtek a sorban? Még Dosztojevszkij, Faulkner, Hemingway, és hát, aki elkerülhetetlen: Németh László előtt. Ezekre – azt hiszem – később került sor...*

A 19 éves Szilágyi István

– Akkoriban olvastam el Mikszáthot, már ott, Szatmáron. De azokban az években, másod-harmadév között ki volt téve az asztalra Dreisertől az *Amerikai tragédia*, vagy Thomas Manntól A *Buddenbrook ház*, Robert Martin du Gardtól A *Thibault család*, ilyen jellegű művek. Azután jöttek a Dosztojevszkij-kötetek. Egyiket olvastam a másik után. Az egyetemi vakáció idején.

– *Ez volt a klasszikusok időszaka.*

– Volt az ember agyában egy ilyesmi. Hogy mi érdekes? Amit el kellett olvasni. Az orosz irodalomból 5–6 szerző, akkor a nagy németek, és főleg a franciák, az amerikaiakból meg Faulkner, Hemingway, Dreiser stb. Ezeket úgy kellett tudni. De Szatmáron sokat nem olvastunk.

– *És Váradon?*

– Várad 3–4 hónapot jelentett, és azok nagyon nehéz idők voltak. A szatmári is, meg a váradí is. Ráadásul amikor Szatmárra kerültem, mögöttem volt egy abbahagyott műszaki középiskola, ahol három évet végeztem, de az közben megszűnt. És akkor kerültem át Szatmárra, beiratkoztam az esti líceumba, a rendes elméleti esti líceumba.

– *Délelőtt dolgoztatok, és akkor délután...*

– Délután 5-től este 10-ig iskola, és szombaton is.

– *És ezt komolyan vették akkoriban?*

– Együtt érettségiztünk a nappalisokkal, a három nappali osztályt és az egy szál estit egy névsorba állították, és beültettek a padokkal berendezett tornaterembe dolgozatot írni. És ugyanebben a sorrendben mentünk a szóbeli bizottság elé. Ötvenketten voltunk az esti tagozaton, boldog-boldogtalan, akiket a megszűnt iskolákból összerámoltak, és, azt hiszem, nyolcan érettségiztünk az első menetben, aztán lehetett pótérettségizni, s akkor még hárman vagy négyen. Ott tehát nem sok olvasás lehetett. Hétkor kezdődött a munkaidő, tartott délután négyig, és ötre kellett menjünk iskolába este tízig.

– *Tanulni mikor tanultatok?*

– Vasárnap. Reggeltől estig.

– *A hétvége akkor ezzel telt, és kezdődött előlről.*

– És ez így ment tíz hónapon keresztül, s utána jött a vakáció, akkor már nem maradt, csak a délelőtti meló. Délután már el lehetett menni a víkendtelepre, a csónakházak közé, ott volt egy vendéglő a Szamos partján, és lehetett úszni, és lehetett sörözni úgy este nyolc-kilencig, mert másnap reggel megint munkába kellett menni.

A szatmári fűtőház előtt 1958 nyarán

- *Mozdonyvezető nem lehettél. Szerettél volna az lenni?*
- Persze.
- *Aztán jött a jogi kar. Néhány érzelmős film hatására.*
- Akkoriban játszották a *Gázolás* című filmet, Darvas Iván volt a főszereplő. '56 előtti film volt Ferrári Violetta-val, aki '56-ban lépett le, és lett német színésznő, különben olasz származású csaj volt. Mindig a moziban ültünk. És beletartoztak ezek közé az ilyen filmek, mint a *Jogod van megszületni*, ez egy mexikói darab volt. Vagy az első indiai film: a *Csavargó*. Elképesztő giccsek. Rettenetes volt.
- *És nem volt mellékes az sem, hogy ne vigyenek el katonának.*
- Mozdonyvezető is azért akartam lenni, mert ha mozdonyra kerültem, akkor nem hívtak be katonának. Ott legalább olyan fegyelem volt, meg olyan fontos az az országnak, mintha a hadseregben lettél volna. Az egyetem, az is haladéknak számított, és nem három év volt, hanem csak kilenc hónap, vagy év közbeni katonáskodás, plusz hat hónap. És

egyetemi zászlóaljokban. Ráadásul engem, ha a műhelyben maradok, a műszaki középiskolával meg lakatosként a tankosokhoz küldtek volna. Sokkal biztosabb lett volna a bejutás, ha érettségivel a vasúti fűtőház javasol Bukarestbe, a műszaki egyetemre. De én nem, a jog nekem jobban tetszett. Hogy miért, nem tudok ma már számot adni róla. Felmentem Kolozsvárra, természetesen nem mondtam meg sem anyámnak, sem a munkahelyemen, kivettem a szabadságomat, akkorra időzítettem, felvételiztem, s amikor vissza kellett volna menni munkába, anyám kérdezte, hogy akkor mész vissza, mondtam, hogy nem, Kolozsvárra megyek. Micsoda, esett kétségbe, hát már mind megboldondultatok, hát ez kell nekünk? Szegény feje. Hát hogy milyen ellátásod lesz ott? Mondom, ne törődjön. De én is itt vagyok. Volt egy kicsi megtakarított pénzem, nagyon kevés. Még ruhám is valami, nem sok, de akkor nem volt ilyen igényes világ. Tornacipőben is lehetett bálba menni, s a kockásing, az egy előkelő öltözet volt az ötvenes évek végén. És akkor a következő két nyáron a cséplőgépnél dolgoztam, és hazavittem anyámnak az évi kenyérgabonát.

– *Csépeltetek? Az kemény fizikai munka.*

– *Zsákoltam.*

– *Hány kilósak voltak a zsákok?*

– Azt mondták, hogy akinek a felesége nyolcvan kilónál nagyobb zsákot varr, az el akarja pusztítani az urát. Olyan fizikai erőben voltam a vasútnál eltöltött három esztendő után, hogy egy 105 kilós zsákot, a legnehezebbet, fogadásból elvittem annyira, mint ide a színház (kb. 300 méterre – F. V.), úgy, hogy előtte két ember tette fel a hátamra. A családban mind erősek voltak a férfiak, én voltam növesre a legkisebb, gyenge fizikailag is, meg izomerőre is. Azért kompenzátíve minden a szarba belemásztam, hogy, jaj, istenem, én is tudom. Közben azok mind olyan erősek voltak, egész titán-banda volt. Aztán a harmadik nyáron katonáskodtam.

– *Hol voltál katona?*

– Mind a két alkalommal Zilahon. Teljesen véletlenül, mert ezeket a kolozsvári egyetemi zászlóaljakat vagy Zilahra, vagy Szilágysomlyóra küldték, itt is volt tüzértársaság. Ott meg ismertem a szőlőhegyet,

Egyetemi zászlóalj, 1962

úgyhogy amikor szükség volt arra, akkor én az egységet el tudtam bújtatni az „ellenség” elől. Szóval jó kalandos időszak volt. Sok komikus történetet lehetne előszedni szegény Gázsóról, te nem ismerted Osváth Gábort, ugye?

- Dehogynem, ismertem, egy *Forrás-kötete* jelent meg, voltam is egy író-olvasótalálkozón, még gyermekkoromban, egy egeres történetet olvasott fel. Ez olyan harmincöt évvel ezelőtt lehetett.

- Igen, igen, én szerkesztettem. Szegény Gázsó, minden sorát ismerem. Emlékszem, hogy jött egyszer Szentgyörgyről, s mutatott nekem egy papírt, hogy ne tűrjük, szervezkedjünk stb. Ez egy felhívás volt, valaki készíthette, és ez Gázsóhoz került. Mutatta, hogy én mit szólok hozzá. Rendes kályha volt a konyhában, égett benne a gáz, felpöccintettem a karikát, és beledobtam. Jaj! Mit? Itt nem volt. Te ide nem hoztál semmit!

- Ekkoriban kezdted el olvasni az *Utunkot*, s talán a hatvanas évek legelején jelentek meg a legelső karcolataid. Ekkor kezdted közölni az igazi prolis történeteidet, amelyekből aztán be is kerültek az első kötetedbe, egyikkel pedig megnyerted egy akkori novellapályázat első díját.

- Volt egy furcsa vonzata is azoknak az éveknek, ami benne volt a kor egzisztencialista irodalmában, igazából Camus-tól, ha akarod, Hemingwayig, a helytállás, a csakazértis „heroizmusa”. Ez átsugárzott a mi üzemeinkbe, a mi munkánkba, a mi tevékenységünkbe is. Ami ott esetleg más egyéb volt. Miután kiszorultunk a tételes filozófiai iskolák ismeretéből, de talán a filozófia szakosok is, jött nekünk, ami nagyon passzolt, az egzisztencializmus, méghozzá ennek is a megközelíthetőbb, irodalmi művekben is ábrázolt változata. Például Camus a *Pestis*ben azt mondja, hogy itt rekedtünk a pestis vesztézárában belül, mit tehetünk, cipeljük a hordágyat, segítünk az embereken. Miért? Nem tudjuk, miért. Mert hozzátartozik az embervoltomhoz, hogy cipeljem a hordágyat, ha ez hárul rám. Ennek különböző változatai megtalálhatók Hemingwaynél, és a kor irodalmában másfele is. Tehát az becsület dolga, hogy amibe belekezdte, vagy amit művelsz, azt csináljad. Hogy miért? Mert az emberi mivoltodhoz hozzátartozik. Kirkegaard azt mondja, hogy a lét tragikomikus, tragikus, mert a vesztébe rohan, és komikus, mert még fennáll. Ezek voltak azok a nem is igazán szellemi, hanem elméleti csöcsök, amelyeket elértünk, és amelyek, ki tudja, hány áttételen keresztül, leszivárogtak az írásainkig, és amelyeket én mindközönségesen – miután a napokban végigolvastam az első két kötet novelláit – a heroikus leszartságnak szépen kikészített és ábrázolt változatainak nevezek, hogy márpedig nem hagyjuk, meghaladja az erőnket, de mi akkor sem. Persze, ezen röhögött a szocialista realizmus, mert ez kellett neki, sőt megújhodva érezte tőle magát. Hogyha egy kicsit gonoszkodom az ekkori önammal, hát ezek cenzori gondok voltak, ezt vállaljuk, vagy nem vállaljuk a közlését, s ezek ma olyan röhögnivalók, hogy mi volt itt fönnakadnivaló. És egyáltalán, a cenzúra megint egy külön dosszié az életünkben, amit talán ugyancsak ne nyissunk ki. Csak tudod, némi falcs nosztalgiával mondom, hogy akkor még olvasták a lapot, az irodalmat, a versedet, annyira érdekes voltál, meg izgalmas, hogy tábornoki szinten feleltek azért, hogy a versed megjelenhet-e vagy sem, vagy hogy te milyen fiúnak minősülj vagy nem. S amikor ezelőtt húsz esztendővel a cenzúra teljesen eltűnt az életünkből, akkor ez egyfajta légszomjat okozott az íróársadalomnál, nyilván öntudatlanul megbevallatlanul. Hogyhogy, már nem is vagyunk érdekesek? Nem, hát nem vagy érdekes. Hát nem akarnak megvásárolni? Hát nem akarják,

hogyan behódoljál? Bizonyos beállítottságú írók megfulladtak ettől az állapottól. És nem tudták, hogy mitől. Mert a franc akarja, hogy szolgálj, azt teszel, amit akarsz, csak ne gyere kéressel hozzánk.

– 25 évesen kerültél az Utunk szerkesztőségébe, kezdetben munkatársként, majd főszerkesztő-helyettes lettél. Az elején az irodalmi riport rovatnál dolgoztál. Egy év múlva, 1964-ben megjelenik a legelső köteted, a Forrás-sorozatban, majd a következő tíz évben, 1975-ig, a Kő hull... megjelenéséig két, háromévenként látnak napvilágot elbeszélés-köteteid, és ez alatt az idő alatt jön ki első regényed is, az Üllő, dobszó, harang (1969). Ennek az időszaknak, a kezdeti szerkesztői éveknél a leírását szintén megtalálhatja a kíváncsi olvasó az Utunk évkönyv 1985-ös számában (Kóborló évek). Itt beszélsz a kezdeti szerkesztői tapasztalatokról, a közös kiszállásokról, és egy-egy esszészerű kerek portré keretében megrajzolod az akkori szerkesztőket, barátokat, író-költő kollégákat. Az itteni mini-portrékban bemutatod Szabó Gyulát, aki szöveget csiszolni tanított, Szócs Istvánt, Huszár Sándort, Palocsay Zsigmondot, és a veled nagyjából egykorúakat: Szilágyi Domokost, Lászlóffy Aladárt, Hervay Gizellát.

– Ezekről nem írhattam annyit jól, hogy ne értek máig egyet velük. Viszont végigkísérték azokat az éveket a folyóiratnál úgynevezett kollégák, teljesen névtelenek, ismeretlenek, én mára a nevüket nem tudnám felidézni, akikről sose derült ki, hogy mit keresnek ott. Voltak köztük olyanok, akikről azt hiszem mára, hogy besúgóknak is ostobák voltak, mert nyilván azért tarthatták ott őket. Nekem valamikor egy olyan bácsika, akinek ehhez a világhoz közelebből is köze volt, azt mondta, hogy azokra figyelj, akiknek a tehetsége, munkaképessége, érdeklődése nem áll jól azért a pozícióért, amit elfoglálnak. Ott keresd az ördögöt. Mit tudom én, gyengébb, mint amilyen besorolása van, és mégis magabiztos, ez egy kategória ott, azok között keresd, akikre figyelj, és akikre vigyázz. Nos, itt voltak ilyen gyenge bácsikák, nénikék, akik erre se voltak jók. Szócs, Szabó Gyula, ezek voltak az én világom, meg a barátaim. És Létay, akit hajlandók voltunk félreérteni, pont azért, mert nem hencegett azzal, hogy valakiért kiállt, vagy valamit elsimított, de szar ügyeket nem kezdeményezett senki ellen. Persze, valószínű, hogy nem is kockáztatott azért, hogy segítsen, de hogyha ez nem tevődött fel, akkor inkább jól vélekedett emberekről, hiszen őt kérdezték meg mindenki dolgában. Úgyhogy nagyon furcsa egy ilyen

szerkesztőség, húsz-huszonketten szaladgáltak egy kéziratlappal egyik szobából a másikba, és volt hét szerkesztői szoba, és ideggyógyászuk, pszichiáterük is volt, és nem tudta, hogy mitől. Voltak ilyen írásképtelen írástudók. De akiket te felsoroltál, azokért jót állok ötven év távlatából is.

– *A kiszállásaitokról is írtál, a háromszékiről is, ahol Szabó Gyulával voltatok.*

– Az felejthetetlen élmény volt számomra. Kézdipolyánról, a szülőfaludról egy novellát is írtam. *Anekdota* címmel jelent meg az *Utunkban* egy tantestületi mulatságról.

– *Ez a tantestületi mulatságról szóló írásod szerepel az Ezen a csillagon című novelláskötettedben is.*

– Akkoriban volt egy ilyen fogalom, hogy kiszállás, hogy az író dokumentálódik, s akkor egy hétig mentünk, és ahova estére érkeztünk,

Köntös-Szabó Zoltánnal az indulás idején, 1962-ben

ott szálltunk meg, és ott fogadtak. Nem kényszerűségből, hanem ennek volt böcsülete, rítusa, ami, nem is tudom, de teljesen kiveszett a mai társadalomból. Nyilvánvaló, gondolom, hogy a hetvenes évek végén, a nyolcvanasok elején, amikor a bizalmatlanság annyira gyökeret eresztett minden társadalmi rétegben, hogy mindenki félt mindenkitől. A vendégtől félt a vendéglátó, a vendéglátótól félt a vendég. Azelőtt ez nem volt, egy ideig. Ez, amit említettél, ez a kiszállás Szabó Gyulával, hát ez felejtethetetlen volt. Tőle én elég sokat tanultam, ő volt a prózarovat szerkesztője, mindennel hozzá fordultunk Köntös-Szabótól, Bodor Ádámától kezdve a többiekig. Tehát Gyula, ő Gyula volt. Én kétszer haragudtam rá, először azért, hogy mi mindent tanácsolt el a szövegeimből, másodszor meg akkor, amikor megjelent az írás, hogy miért tűrte el nekem azt, hogy rábeszéljem: azokat hagyjuk benne az első két kötetemben, amik benne maradtak. Idősebbekkel, az ő pályatársaival, még azokkal volt a szigorúbb, Fodor úrral, Panekkel sokkal keményebb volt, mint velünk. Kettétörte a Mărășesti cigaretta-ját, azt beledugta a szipkájába, s akkor kezdtük, de az látszott, hogy az írásainkat otthon elolvasta, és jegyzetelte. Na, ez is megszűnt, ez a szerkesztési mód, a szerkesztőségnek az ilyen műhelyjellege, tehát ahol megtanítanak írni. Szabó Gyula nem kérte, hogy neki valamiféle irányát is kövesd, nem is lehetett volna, mert annyira öntörvényű volt a Szabó Gyula-féle próza. De ő, amikor az írásainkról volt szó, belehelyezkedett a te írási módodba, azért, hogy azt hogyan lehet jobban megírni. Hornyák ezt nem tudta, azt mondta, hogy jó, nem jó stb. Még szerkesztgetni is tudott, gondolni, de úgy meg is mondani, mint Gyula, azt nem. Gyulában volt akkoriban valami a pater familias prózaíró világából. És azt az írói sikert én máig nem láttam sehol, ami akkoriban Szabó Gyulát utolérte a *Gondos atyafiság* megjelenésekor, az diadalút volt. Utána Sütőnek is nagy sikerei voltak, de az már más, az már egy civil ügy volt, egy ilyen kortárs irodalmi dolog. Hajdu Győző tizennyolcszor írta le róla, hogy rendszer- és pártellenes, mert a Székelyföldnek a nyárádmenti részét nem lehet kollektivizálni a Szabó Gyula műve miatt. De ha valakiről ezt leírják, és azt nem zárják be – persze akkoriban nem úgy olvastak, mint ma, mindenki olvasott, s aki olvasni tudott, az Szabó Gyulát olvasott a Székelyföldön –, és ő megjelenik a maga zömök, kopasz, mosolygós, szfinx-alakjával, hát az egy diadalút volt. Akkoriban én kísérgettem az útjain, és az is ilyen volt, a

Szabó Gyula Homoródalmáson, 2004-ben

felsőháromszéki utunk, tíz napig kanyarogtunk Mikóújfalutól Kézdi-almásig, és be természetesen Torjára, ahol én voltam otthon, és Kézdin is elidőztünk, ahol a feleségem rokonsága élt, és Rétyen Nagy Lajos doktorékhoz is bementünk, és mit tudom én, hogy még hova. Akkor ismerkedtünk meg velük. Beállítottunk, becsengettünk, ezek vagyunk, és ebből „terülj asztalkám” lett. Ez mára hihetetlen, és ez a mi életünkben, de már a Szabó Gyuláéban, megváltozott. Ilyen mesébe illő dolog volt.

– *Miklós bácsival, az Utunk sofőrével mentetek akkor is?*

– Nem, akkor Szabó Gyula megkapta az 1300-as Fiatját, az elsőt, Fazakas János elvtárs segítségével. És természetesen Háromszék több helységében azt játszottuk, hogy én vagyok Szabó Gyula, és Gyula a sofőröm, a szerkesztőség sofőrije. Volt az útjaink során egy ilyenfajta, egy kicsit provinciális kedély, és ezt működésbe hoztuk. Mindenütt,

egy darabig. És akkor felfedtük magunkat, s ez újabb fordulat volt ebben a játékban. Akkor kínunkban is játszottunk.

– *Ekkoriban ismerkedtél meg Julika nénivel, a későbbi feleségeddel? Vagy itt ismerkedtetek meg Kolozsváron?*

– Egy évjáraton voltunk az egyetemen, ő magyar szakon, én pedig joghallgató voltam a Mariánumban. Azt hiszem, hogy huszonegy éves koromban volt egy színjátszó csoportja Szabó Jóskának, a magyar színház rendezőjének. És ez megvolt még a Babeş-Bolyain, a mi évfolyamunkon is, és akkor az első menetben, talán nem is ő, hanem egy másik rendező József Attila-estet szervezett, ahol K. Jakab Anti meg én is szavaltunk.

– *Mit szavaltatok? Emlékszel?*

Például azt, hogy:

„Világ van a szegényember vállán,
istent emelt mindig másik vállán.
Dühödne meg okosan egyszerre,
mind a kettőt ledobná egyszerre.”

Meg azt, hogy:

„Munkát! Kenyeret!
Munkát! Kenyeret!
Jön a tömeg, a tömeg!”

Jakab Anti pedig – furcsán öregesre vette, pedig démoni szép fiú volt – azt szavalta, hogy:

„Lidi nénémnek öccse itt,
Batu khán pesti rokona,
kenyéren élte éveit
s nem volt azúrkék paplana,
kinek verséért a halál
öles kondérban főz babot –
hejh burzsoá! hejh proletár! –
én, József Attila, itt vagyok!”

Ebben az időben Szabó Jóska rendezte a *Szállnak a darvak* című szovjet darabot a magyar színjátszó csoportnak. Julika, azt hiszem, sugott. Nekem játszott benne egy osztálytársnőm, Rusz Ilona, a főszereplő. Mi valahogy Gázsóval, Osváth Gáborral, aki nekem

*A bölcsészahallgató Tamás Júlia,
a későbbi feleség, 1962-ben*

kebelbarátom volt azokban az években, és végig, amíg élt, oda betévedtünk, néztük, vártuk, hogy nekünk is szerepet osztanak, nem tudom, hogy ez pontosan hogy is volt. És hazafelé Julikának a nyomába szegődtünk. A Mariánum mögött volt egy leányinternátus, amit mindközönségesen nyúlketrecnek nevezünk, és azt hiszem, hogy oda ketten, Gázsóval kísértük haza. Gázsó nagy dumás volt, filozofált végig, én kevesebbet szoltam. Megérkeztünk a Mariánumhoz, Gázsó talán lemaradt, nem tudom, én állítólag megszólaltam, és azt mondtam a későbbi, a most már 40-50-150 éve feleségemnek, hogy ha csak ketten jövünk, akkor nem erről beszéltünk volna. Állítólag így

ismerkedtünk meg. Jövőre ennek ötven esztendeje.

– *Ezután kezdte járni vakációkban Felsőháromszékre, Torjára. Korábban is voltál rövidebb ideig arrafelé, a kiszállásokkor, de úgy gondolom, hogy igazából ekkor ismerkedtél meg a környék embereivel. Neked, Szilágyiságinak, a székelyekkel, a székely emberrel való találkozás mit jelentett?*

– A székelységgel szembeni kritikám sokkal későbbi keletű. Méghozzá olyan értelemben, hogy a székely embert a vendégszeretete és a külsővel, a mássággal szembeni toleranciája sok esetben védtelenné teszi. Amikor a nem iparosított Székelyföld elkezdett kivándorolni Brassóba, Onyestre, Bukarestbe, semmi védettsége nem volt, szemben velünk, a Szilágyiságiakkal, akik nagyon jól megvoltunk a románokkal, de ők románok voltak, mi meg magyarok. Meséltem, hogy egyik utca magyar volt, a másik meg román, és volt jókomaság meg barátság, de amikor a székely kihúzza a lábát a Székelyföldről, vagy akár oda megy egy jóvágású román fiú, és a hormonháztartása megszólítja azt a székely lányt, akkor nincsen benne semmi fenntartás vele szemben. Ami emberi, és humánus, és az egyetemes emberi létezésnek a

velejárója. De számomra ez egy késői élmény. Korábban nem volt ellenszenv bennem, nyilván, ha a feleségem közülük jön, akkor az egy rendes nép. Hanem volt nekünk egy másik székely élményünk is. 1946–47 teléről, a székely éhínség, a nagy szárazság idejéből. Mert akkor nálunk is szárazság volt, nálunk is inség volt, de volt élelmiszer, és vonaton jöttek a székely gyerekek, hozták őket egy-egy évre, tehát egyik terméstől a másikig, és ottani családoknál helyezték el mindannyiukat. Nyilván jobb módú, tehetősebb gazdáknál, ahol volt, mit enni. És ha jól fogtad ki, akkor ezek fel is ruháztak, iskolába is járattak. Lehetett akkor az egész városban olyan százas nagyságrendű székely gyerek, elsősorban Csík környékéről. Nem voltak ők olyan elesettek, mint a bocskoros csángók, hanem szépen öltöztetett, jól elengedett lányok és fiúk. Csak otthon nem volt mit enni, tehermentesíteni kellett a családjaikat. Ezek másnapról nekünk osztálytársaink lettek, majd jött a vonat, visszavitte őket, és másokat hozott helyettük. Külön élmény volt számunkra a nyelvjárásuk. Labdáztunk, azt mondja az egyik székely fiú: vázsd ide! Hogy dobd már, magyarul. És egyáltalán, irtón tetszettek nekünk akkor ezek a székely szavak, kifejezések, amiket nem nagyon értettünk. Általában, abban a világban, a Szilágyságban volt egy mítosza a székelységnek, hogy rámenősebb, hogy ügyesebb, talpraesettebb, kivágja magát, nem hagyja abba a dolgot, hanem kimagyarázza. Szemben a mi nehézkességünkkel, meg hogy inkább lenyeltük, meg szenvedtük a nyavalyáinkat. De különben nem ismertük őket, abban az időben a négyszáz kilométeres távolság nagy távolság volt. Miután odakerültem, számomra az egy felfedezni való világ volt. Azt meg mindig hülyeségnek tartottam, hogy a székely egy külön fajta, hogy a magyarságon belül valami más. Pont olyan magyar, és ezt számomra a gyarlóságaink közös gyökere mutatta meg, hogy minden hibánk – elárnyalódva itt vagy ott, súlyosabban itt vagy amott –, de ugyanolyan gyökerű. Azt nekem senki sem tudta volna eladni, hogy ez egy más társaság, miután Háromszéken nagyon odafigyelve éltem. És a későbbi időben azt a magyarországi rajongást is megmosolyogtam, hogy ez egy magyar világ, mert amikor jöttek, megálltak Váradon kávézni, ott magyarul szolgálták ki őket, megálltak Kolozsváron, elmentek Kallós Zoli bácsihoz, Kányádihoz vagy Lászlóffyhoz vagy Szilágyi Pistához, hát ez egy magyar világ. Akkor innen átmentek Vásárhelyre, hát ez tényleg magyar volt, onnan bevették magukat a

Székelyföldre, s ott megint magyarok voltak. Aztán egy adott pillanatban kiderült, hogy az érsemyéni is székely, tehát ami egyszer a trianoni határtól keletre van, az mind székely, az Székelyföld. Volt olyan is, hogy alig várja ez a székely bácsika, persze székely harisnyába beöltözve, valahol egy szikla tövében üldögélve, hogy eldalintsa magát népdalilag, és ha nem ezt találták, akkor nagyon csalódottak voltak. De ezek csak későbbi dolgok. Akkor, amikor az ötvenes, hatvanas évek fordulóján Székelyföldre kezdtem járni, akkor az még nagyon őseredeti állapotában volt, akkor ott a két nagyobb bicskás faluban, az egyik Torja volt, azért ott gyakori volt a báli szurkálás után a halálos áldozat. Sőt ott voltak akkor még Dézsiék, Pusztaiék, a háromszéki betyárok, ez a betyárvilág nem volt akkor még ott felszámolva. Akkoriban gyalog mentünk Torjáról Bálványosfürdőre, és nem voltak ritkák az útonállók. A feleségem utcája egy félreeső helyen volt Valálban, ott is volt egy kis élelmiszerüzlet, és onnan is felpakoltak Pusztaiék.

– *Vételeztek, ahogy ők mondták. Bementek, s mondták, hogy mi kell, és összepakolták nekik. Aztán adtak egy kézzel írt elismervényt is arról, amit elvittek.*

– Persze azért Torján nem voltak túl nagy hatósági zaklatások, mert Torja a jó magaviseletű falvak közé tartozott, miután ott volt a hatalmas uradalmi birtok, az Aporoké, azt elvették, és az ország első tizenkét kollektív gazdasága közül ott alakult az egyik. Ilyen szempontból társadalmi béke volt, illetve ennek megfelelő társadalmi feszültségek. Apósomat zaklatták, azt hiszem, éppen gyomorfekélélyel szenvedett...

– *Apósodnak mi volt a foglalkozása?*

– Tanító volt, s ahhoz, hogy a négy gyermekét taníttathassa, odaadta a földjét, ő nem lépett be a kollektívbe. Na most ezért a szomszédság s az emberek zaklatták, hogy hogyan képzelte? Nahát ez még ez a világ volt, és különben is, még minden a régi, a sütökemence olyan volt, mint százötven évvel ezelőtt. Persze ez megvolt az én gyermekkoromban Zilahon is, kipusztuló félben, de megvolt, úgyhogy lehetett összehasonlítási alapom. Én fél lábbal, fél lélekkel odahonosodtam, a Székelyföldre, de a megismerése által, és nem valamiféle romantikus, behódolás tisztelgés révén. Engem mindig is érdekelt a tárgyi világ, meg mindenféle ilyen csínja-bínja a dolgoknak, hogy például egy

esküvőre meghívott szakácsnő hogyan vezényeli le az egész lakodalmi ceremóniát, hogyan fűt be a kemencébe a malacsütéshez, hogy irdalja be a malac hátát, hogy az olyan tepertősre süljön, vagy az, ahogy forgatja, ahogy beteszi, hogy ez ott hogy van. Máig érdekelnék ezek a dolgok, és ezt nagyon gazdagnak találtam a Székelyföldön. Az apósom egy nagyon csendes beszédű tanító bácsi, majd elemi iskolai igazgató volt. Ő nagyon népes családból származott – pár tíz hold erdejét meg szántóföldjét vették el, most visszaigényelhetné szegény, ha élne, a maradékoknak ez kevésbé sikerül –, és nagy türelemmel sok mindent elmesélt. De mi nem voltunk lelkes-lelkendező, szeressük egymást gyerekek fiúk, ilyen vadóc, fél hadiárva világból jövet, nagy kritikával fogadtunk mindent, de nagy nyeresége volt az életemnek, attól függetlenül, hogy mit írtam meg, amit a Székelyföldön láttam. Magyarságélményem volt. Ugyanúgy, ahogy rendkívül érdekel a mai Magyarország északkeleti, tiszántúli, nagyon szegény, cigányproblémákkal terhelt világa. Nekem ez ugyancsak magyarságélmény. Mint ahogy egy időben ugyancsak ráfigyeltem a nyugat-magyarországi vidékre. És ezért nem fogadom el azt, hogy létezik külön erdélyi magyar irodalom, hanem csak táji vagy régiós sajátosságokat hordozó változata, és csak egy magyar irodalom van. Ha akarod, Tamási világa nem esik távolabb tőlem az északkeleti, tiszántúli világtól. Lehet, persze, hogy én magam akartam azt, hogy ezt igazoljam. Meg hát gyanakvó vagyok, a leggyanakvóbb a saját, bizonyos indítatásaimmal szemben. És ez nem változott meg azóta sem bennem. A székelység politizálására nézve igen. Az, hogy bizonyos dolgokban nem lát túl a saját karámán meg hegyein, és hogy nagyon jól érzi, és kizárólagosan érzi magát székelységgént, és nem egy régióba, egy nagyobb régióba szakadt magyarság részének. De ez mai probléma.

– Tudom, hogy mindig is természetjáró ember voltál. Már említett, *Kőborló évek* című írásodban is (és nem csak itt) szó kerül a kirándulásokról, mászkálásokról, azt írod, hogy „...mindig valami ürügyre volt szükség, hogy az írást ne kelljen elkezdni. (...) ...én akkoriban rém komolyan vettem a fehér papír elől való bujkálást...” Korábbi nyilatkozataidból tudhatjuk, hogy milyen nehezen ülsz le a papír elé. De ez úgy hetvenkettő táján mintha megváltozott volna: „az íróasztal mellett feledeztem egy éjszaka, s hogy ne dideregjem, előkerestem egy jóféle gyapjúpu-

lóvert (...), s azt mondtam, ezt most már addig nyűvöm, amíg az elkezdett könyvet be nem fejezem.” Tudjuk, ez a könyv lett a Kő hull apadó kútba, amely aztán ’74 őszére készült el, és 1975-ben jelent meg, meghozván az igazi sikert számodra. Már az első, az Új Írásban megjelent kritikai reakció, a Kabdebó Lóránté, alapos epikai teljesítményként értékelte a művet. Elindult tehát a könyv a siker útján, ahogy mondani szokás, önálló életet kezdett élni. Bő tíz év irodalmi munkásság után hogyan ért ez a siker? Tudom, hogy nem szereted ünnepeltetni magad, nem szereted a fontoskodást. De azért, ha sikeres valami, azt valahogy csak el kell viselni. Mint ahogy a sikertelenséget is. Mi lett volna akkor, ha netalán nem lesz sikeres – mondjuk – a Kő hull...? Kedvedet veszi? A „csakazértis megmutatom”-ot erősíti benned, vagy szelíden beletörődsz, mint aki tudatában van a saját munkája értékének, s jó magasról tesz az egészre?

Télen a széki tavon, 1974-ben

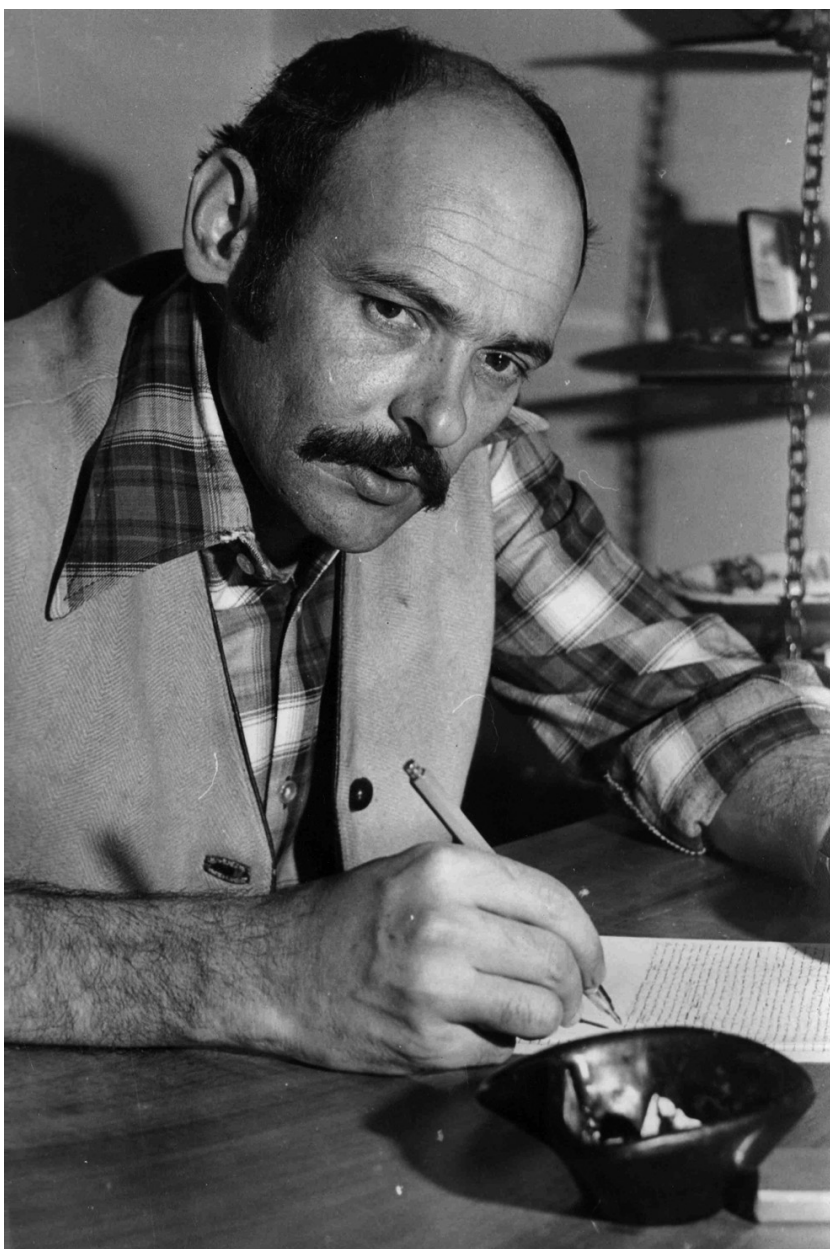
– Most nagyon belekérdeztél a közepébe, a zsigerébe, a velejébe az úgynevezett pályaalakulásnak. A nyolcvanas években az egyik ismerősöm, ugyancsak egy ilyen beszélgetés alkalmával, megkérdezte, talán a pályát illetően, hogy hát hogy vagy te ilyen nyugodt, én, aki különben feszültségekkel vagyok tele. Hát nyugodtnak látszom én? Tényleg az vagyok? Pedig nem, mert néha pattanok el. Akkoriban olvastam valahol, nyilván az amerikaiak foglalkoztak az irodalomban is meg az írói pályák tekintetében is a siker kérdésével, azt írta valamelyik bölc, lélektani akárki, valami pszichológus professzor és alkotáslélektan-szakértő, hogy az íróember, akit negyvenéves koráig nem ér utol valóságos siker, az élete végéig frusztrált lesz, elégedetlen önmagával, a világával, a környezetével. És ez akkor is érvényes – mondja a bölc –, ha különben később sikere lesz, ha később olyan műveket ír, amelyek valóságosan is sikerre predesztinálják, de azt valószínű, hogy nem hiszi el. (Én láttam ilyent a közvetlen környezetemben is.) Ha viszont negyvenéves kora alatt a siker bekövetkezik, akkor az illető megnyugszik, és nem tudják a viszonyai kiborítani, kiakasztani. Ez valahogy így áll velem is. Miután nekem harminchét éves koromban megjelent az a könyvem, a *Kő hull...*, és bizonyos példányszámot átvett a könyvterjesztő is Magyarországra, másfél esztendőn belül, azt hiszem, három egyetemen lett féléves speciális kurzus belőle.

– *Nagyon jó kritikákat kaptál.*

– Engem azok a kritikák nem igazán dobtak fel. Elolvastam őket, s rendben volt, meg hallottam, hogy milyen körök olvassák, meg vitafórumok és vitaklubok stb. De nem igazán izgatott ez a dolog. Igen ám, de valószínű, hogy mégis szerepe volt abban, hogy tovább frusztráltság vagy ilyesmi nem tevődött fel, nem jött az életemben. És azt is meg kell mondanom, hogy az azelőtti tíz esztendő (az első négy kötet) majdnem észrevétlen maradt az akkori „romániai magyar irodalomban”.

– *Az Üllő, dobszó, harangot sem vették észre? Az elbeszéléseidet sem?*

– Nem. Dehogyan. Akkor jelent meg a Sütő regénye. Itt azzal separték a pápai utcát, nem volt mese. Akkor volt az a felívelése az irodalomnak, amiről beszéltünk. Nem fogom most felsorolni, hogy jeles kritikus kortársaim kiket emlegettek. Akkor még tudtam röhögni az úgyneve-

Otthon

zett mellőzöttségemen, mert én erre az egészre tettem rá, nem tudom, hogy miért. Közben mára még indokoltnak is érezném ezt a mellőzöttséget. Hát ez a röhej, hogy most, ahogy végigolvasom a korabeli novelláimat, hát persze, hogy igazuk volt. Abban az évtizedben élt és alkotott néhány olyan pályatársunk, hogy ma csúcsnak számíthatna, és majdnem a feledés homálya borul rájuk. Panek Zoltánnak jelent meg akkor egy kitűnő esszékötete, vagy Palocsaynak vagy Bodor Ádámnak egy-egy akkori könyve, de Köntös-Szabó Zoltántól össze tudnék állítani, abból az időből, egy olyan novelláskötetet, ami ugyancsak ma is állná a helyét. Ezek között én? Nem vágtam elébe ennek a sornak. Fel se tevődött. És nem csak azért, mert mára megengedhetem magamnak, hogy akár kritikával viszonyuljak az akkori dolgokhoz. És ennek a negyvenéves kor előtti úgynevezett sikernek nemcsak az volt a hozadéka, hogy később nem következett be nálam frusztráltság, hanem volt egy negatív hatása is: úgy éltem, mintha három életem lenne, tehát, hogy „ej, ráérünk arra még”, nem az önteltségtől, hanem mert nyugodt voltam. Megnyugtató az, hogy nincs hova sietni. Na meg most már tudni véltem, mi mit ér.

– *Amikor a regényt megírtad, már akkor tudtad?*

– Még be se fejeztem. Olyan szempontból tudtam, hogy éreztem: nekem ezzel el kell számolni, egy regény az életemből, egy táj, egy világ, amit tulajdonképp otthonról hoztam, hogy ez az örökségem, ezt nem lehet elfecsérelni, ezt nem lehet elcseszni, ebből nekem csak egy van.

– *És amit nyilván folytatni sem lehet.*

– Folytatni sem lehet. Erre rá is fáztam. És ezt az akkor kilencven éves, már ágyban fekvő Baránszky-Jób László tökéletesen látta. Azt mondta: nagy problémája lesz ennek a fiúnak, aki ezt írta, mert ebből egy van, olyan kizárólagosak az eszközei, hogy mindent fel kell majd újítania, új eszközöket kell magának majd teremtenie, és egy teljesen más dolgot csinálni. Ezt megjegyeztem azért. De ennek a regénynek sem volt Romániában mit tudom én milyen fogadtatása, nekem különben soha igazából, ha elolvasod az akkoriban megjelent kritikákat, ott nincs ilyen kalaplengetés. Ez volt különben az első olyan írásom,

hogy azt mondtam magamnak, hogy addig írom, amíg érzem, hogy ennyit érek én erre a témára, többet nem.

– *Amíg azt nem érzed, hogy neked ez tetszik.*

– Igen. Minden legyen benne, ami nekem fontos. És hogy megpróbáljam elérni a lehetőségeimnek a mennyezetét, a legfelső pontját. Tehát ennyit érek én erre a dologra, ennyit érzek, de én ezt odaraktam. Ez különben a hátulütője is, a gyengéje.

A Szilágyi család 1972-ben

– *Hogy mindent bele akartál írni.*

– Túl sokat is. És külön az előadási módba. Annyira meg van fontolva minden mondatnak az esése, az üzenete, a megszerkesztettsége, a megírtsága, hogy az úgy legyen, ahogy én akarom. Tehát ez egy adott pillanatban úgy meg van munkálva, mint egy távolkeleti pagodának a részei, hogy például a szarufa vége is díszesen legyen faragva.

– *Tehát minden túlságosan kiszámított.*

– Kiszámított, kigondolt, és kiírt. Főleg kiírt. Ezen a legutolsó kiadáson valamit szikáritottam. Nem vevődik észre. Aki most olvassa, az nem veszi észre, hogy mivel gördülékenyebb, mint az előző. Viszont ez a siker eltolta a dolgokat azzal, hogy „ej, ráérünk arra még”. Aztán jött ez a hatalmas regénytörzszülött...

– *Az Agancsbozót.*

– Az *Agancsbozót*. Ma nem úgy írnék meg egy csomó mindent. Csak azért, mert engem a vasmegmunkálásnak bizonyos dolgai mindig is érdekelték, hogy ez miért tartozik az olvasóra, tudod, ezt mára jobban megfontolnám. Azonkívül tulajdonképpen az *Agancsbozót* döbbsentett rá, hogy túl nagyvonalúan bántam az időmmel. Mert azt a hülye is tudja, hogy nincs vertikálisan három életed, de még szinkronban sincs, azonos időben háromféle. A *Kő hull...*-ban, ott nagyon megnéztem, itt viszont szabadjára engedtem egy csomó mindent, hadd menjen, és közben tudtam, hogy szabadjára engedtem.

– *Majdnem hétszáz oldal, és női szereplő nélkül.*

– A *Hollóidőben* aztán három női alakra bontom Szendy Ilkát...

– *Hódy Ágó, Baga Rozál...*

– És Kese Kata, a kicsi lány. Három típus, és egyik sem az, és a három együtt sincs annyi, mint Szendy Ilka, de ugyanakkor valóságosabbak. Szendy Ilkával sokat kísérleteztek, voltak akkor iskolai irodalmi törvényszékek. Nemcsak a pszichiátriával, hanem a pszichológiával is kacérkodtam. Itt arról van szó, hogy a nőket általában végletes dolgokban döntésképteleneknek ítéli a férfifáma. Azt gondoltam, hogy a nők meg fognak lincselni az Ilka alakjáért, aki gyilkolt, ugye. Kiderült, hogy a legelszántabbak a nőolvasóim, és nem tudtam, hogy miért. Itt

jött a psziché, mert egy férfias vonást ruháztam rá, mert döntésképesnek rajzoltam meg, aki tudott dönteni az élete és mások élete fölött. Ami állítólag nőre nem jellemző. És ez hallatlanul imponált a nőolvásoknak, nem tudták ők, miért, persze, csak valami olyasmi volt Ilka, ami ők nem, vagy amit nekik nem szavaznak meg. De ki tudta ezt akkor, ez nekem így kínálkozott, tehát nem volt ez így előre, spekulatív megépítve. Ebből az időből, a nagy megnyugvás idejéből, amikor 1975-től 1990-ig semmi nem jelent meg tőlem, ezt még magam előtt is titkolom, volt vagy több száz oldalnyi szövegem egy megkezdett, de soha el nem készült regényből. Egy ellen-Szendy Ilka történet volt ez, majdnem a Szendy Ilka korából, vagy az azt követő évekből, az első világháborútól a '20-as, '30-as évek felé jövet, amiből aztán egy részletet adtam is valamelyik *Utunk* évkönyvbe.

– *Ez egy tipikus századeleji asszonyors, ez az ellen-Szendy Ilka történet? Férjhez megy, szül nyolc-tíz gyermeket, férjét s néhányat a nagyobb fiai közül eltemeti a háború idején, közben neveli a maradék gyerekeit, majd az unokáit stb.*

– Nem. Ellenkezőleg, ez egy olyan ellen-Szendy Ilka, akin keresztül-kasul megy a történelem, és mindig talpra esik, és mindig tovább él, és mindig tovább viszi magát, mert ő ugye nem törik meg. Egy teljesen más figura, árva leányzó ugyancsak, de egy jól baszós, mindig felülkerekedő. Annak a kimondatlanul morális tartásával szemben, ez a világ által sodortatott női figura típusa. Nem tudom, hogy miért rejtettem el, pedig – mondtam – még az egyik évkönyvben is közöltem egy masszív részletet belőle. A múltkor belenéztem, nem is egészen rossz, jó életes történet. Na most ezek elmúltak, és egyáltalán, az életünk is. És ott jött a pánik, a *Hollóidőnél*.

– *Hogy ez akár az utolsó is lehet.*

– Hogyha 10–12 év szarakodás van a két könyv között, akkor lehet, hogy ez az utolsó. Mára, bízom benne, hogy nem az utolsó. Az utolsónak a megjelenését te lehet, hogy meg fogod érni, én nem biztos.

– *Hogy állsz azzal?*

- Meg tudom mutatni, így marokra, hogy állok. Különben jól. Megmutatom, ha akarod. Egy valaha, húsz vagy harminc évvel ezelőtt megírt...

- *A Hóhér könnyei? Szintén az egyik Utunk évkönyvben jelent meg, aztán az Alföldben is.*

- Pontosan. Ennek egy regényváltozata van, ezzel is még el kell számolnom, ugyanúgy, mint a Jajdonnal.

- *XVIII. századi boszorkányhistóriák alapján készült?*

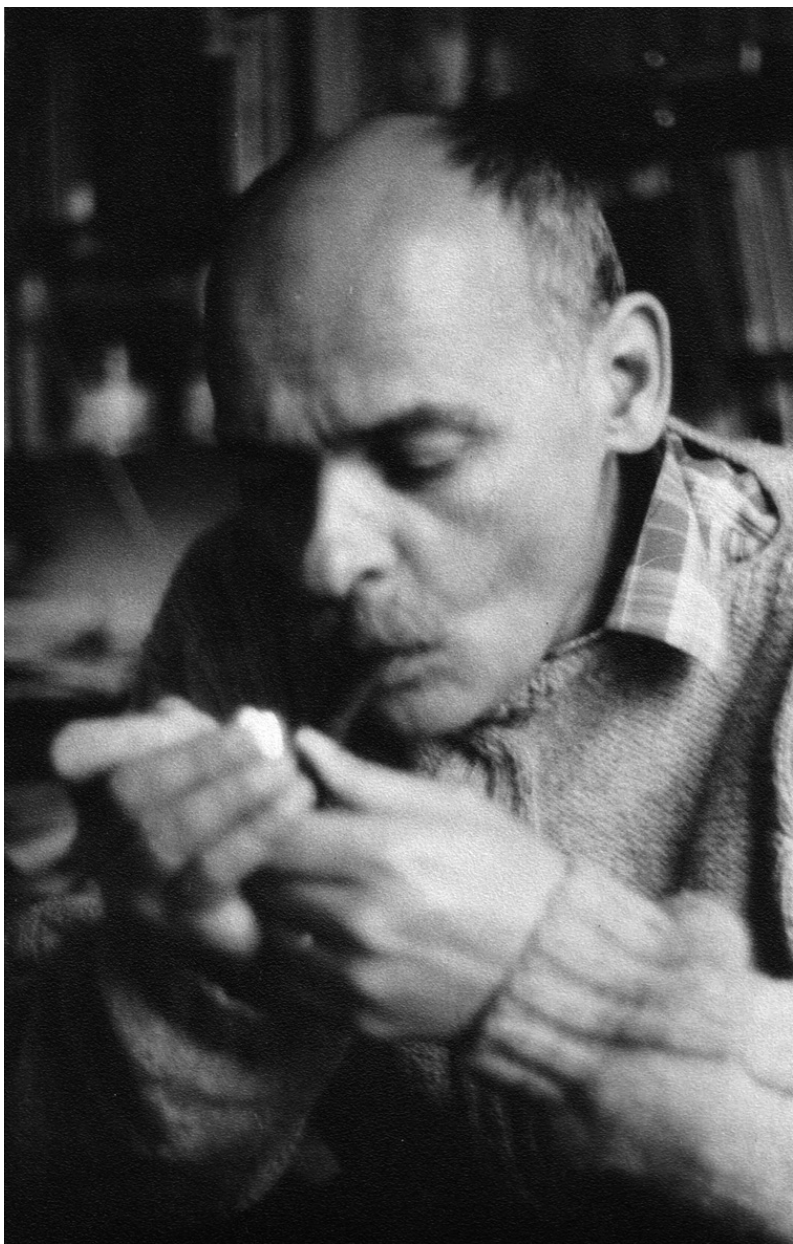
- Egy bírónak a sorsa, az ítékezés kínja és nyomora, ez a jogászreminiscencia, hogy hogyan kerül a saját csapdáiba, a saját hiedelmeibe. Mert az is, de az szinte mellékes, hogy boszorkányhistória, mert fölötte áll mindennek. A magva, a magvának egy része elnagyoltan benne van a bő lére eresztett elbeszélésben, de itt elzordul és kiterébélyesedik, és más dimenziókat kap a történet, ha igaz, ha sikerül befejeznem.

- *Korábbi nyilatkozataidból tudom, hogy számodra a regényírás kísérlet, kísérletezés az emberi természettel, emberi helyzetekkel, a Kő hull... esetében „a társadalmilag büntetetlen maradt bűnökért való bűnhődés” foglalkoztatott, az Agancsbozóttnál az egymással összezárt, identitásuktól megfosztott emberek sorsa érdekelt, a Hollóidőben az, hogy lehet-e válságos történelmi pillanatokról, egyéni vagy közösségi szörnyű helyzetekről önsajnálat nélkül értekezni. Melyek azok az emberi helyzetek, az emberi természettel kapcsolatos kérdések, amelyek itt, ebben a készülő műben foglalkoztatnak?*

- Az ítélni elevenek és holtak fölött. Illetve ez mint emberre ruházott feladat. Ennek a nyomora. Bíraskodni, eldönteni, tudomásul venni, és eldönteni a te bűnösségedet is, és ennek a fejében mérni ki rád bármiféle penitenciát. E nélkül nincs meg az emberiség hatezer éve. Ennek tulajdonképpen a szükségszerűsége igen, a jogosultsága máig sincs tisztázva. Kínál vallásfilozófiai meg jogelméleti meg gondolatokat is. Na most ezt úgy kéne megírni, hogy ezekből minimális dolog kerüljön bele, és az üzeneteket a történet hordja ki. Persze, üzeni kéne, és ha nem akarod, akkor is üzensz, de inkább ne akarjál, és úgy üzenj, ne direkt szólamokkal és előre megfogalmazott elméletekkel. Ezt

a bűnt én nagyon sokszor elkövettem az életemben, még elég későn se tudtam lemondani róluk. Elég nehéz dolgom van, mert meglehetősen ismerem a tárgyamat, és ezért végletes helyzeteket keresek, vagy azok kínálkoznak, és azokat nem is engedem a történet fő sodrához. És hát az is távol esik tőlünk, hogy valami fölött pálcát törjünk, de az is, hogy valami felé elkezdjük a kalapunkat dobálni a meghatódottságtól. Na most nekem ehhez az alakhoz, ehhez az attitűdhöz, ehhez az életlátáshoz meglehetősen jól jön a XVIII. század, annak a húszas, harmincas évei, a kuruc kor utáni évtizedek, aztán Mária Terézia ideje, és itt megint van egy ilyen homályos, szinte ex-lex állapot, az alakulóban levő, új világ fele menet, és hát nyilván ott van a boszorkányság is. Mára kevesen tudják, hiszen minden újítást II. Józsefnek tulajdonítunk, hogy ez elkezdődött már Mária Terézia idejében. Nemcsak hogy megszünteti a boszorkánypereket, de alatta elkezdődnek a boszorkánysággal való rágalmozás perei is. Ő az, aki kétszázötven évvel ezelőtt a bábaság intézményét létesíti, és minden megyében egy olyan doktor bácsinak, akit ma tisztifőorvosnak nevezünk, felügyeleti joga lesz a falvak bábái fölött, ma úgy mondanánk, hogy kurzusra rendeli be őket. Na most ez mind Mária Terézia idejében történik. Az ezt megelőző időkben, amikor bizonyos erők érzik, hogy változik a világ és a törvényhozás, szorgalmazza a boszorkánypereket, szinte az utolsó pillanatig. Lásd a szegedi nagy boszorkánypert, amikor ezerhét-száz-negyven-akárhányban megégetnek egy csomó asszonyt. Na most, ezek jogi problémák, de egyetemes emberiek is. Amikor azt mondd, hogy törvény teszi a bűnt? Tehát ha valamit a törvény nem ítél el, az nem bűn? De ha elítéli, akkor bűn? És holnapután, ha azt már nem tekinti bűnnek, és nem ítéli el, akkor a tegnapelőttivel hogy számolsz el te, Ember és Jogász és Isten? Valahogy így értem én az ítélkezés nyomorát és az ellentmondásait.

– *Érdekesnek találom a kapcsolatodat a szürrealizmussal, pontosabban a kísérleteidet a szürrealisztikus megoldásokkal. Ezek a kísérletezések a korábbi munkáidra is jellemzők voltak: a már-már hihetetlennek, a bizarrnak a legaprólékosabb realista valóságossággal történő beemelései a munkáidba. Ez az újabb regényterved – gondolom – erre is igen gazdag terepet kínál...*

Pipagyújtás közben

– Igen, de inkább a népi misztikum, a hiedelmek veszik át ennek a helyét. Tehát szürrealisztikus, ha akarsz, de több is annál, meg kevesebb is. A lápvilágban, mondjuk, megszólalnak a harangok, ezt megtalálod Adynál, meg azelőtt is, és ennek itt nagy szerepe van. Most akkor hogy van ez, hogy megszólalnak a harangok? Ugyanis az én főhősömnek az az alapvető hibája, emberi tulajdonsága, jellemvonása, hogy mindent a lehetségesre bont le, hogy hogyan volt az lehetséges, még a csodával határos dolgot is. És tulajdonképpen ezen törik meg, ez a fő ellentmondás az életében, hogy annyi mindent meg tud magyarázni, hogy az hogy lehetséges, a lehetségest mind fel tudja tární. Persze nem volna ez regény, ha nem abba bukna bele, hogy valamit aztán nem tud megmagyarázni. Nahát itt a szürrealizmus, ilyen formában van benne a sejtelmesség. Csak itt már mindenütt beleszól a kegyetlen valóság. Ott találsz például két öreg tósági embert, akik szolgálnak, pákászok, ott tanyázik a két nyomorult ember, és egyszer csak mind a kettőnek a torkába bele van verve egy sügér, amit nem lehet kivenni, mert kinyílnak a tüskéi. Ez egy ilyen szelíd részlet.

– *Torkába nem hallottam, hanem az alsó felébe.*

– Csukát. Azt olvashattad Eugen Barbunál, *A fejedelemben*. Egy csukát vernek egy homoszexuálisnak a hátsójába. Itt sügért a torkába a pákászoknak. Van egy csomó szörnyűség ebben a könyvben. Aztán a konkrét ítélet-végrehajtások, amik hát megint elkerülhetetlenül durvák. Azon kívül, hogy a bíró az, aki mindent szelídít, nem megy el a végletekig, elég az, ha meghal a halálraítélt, nem kell a kivégzést tortúrával cifrázni.

– *Térjünk vissza egy pillanatra az első regényedhez, az Üllő, dobszó, haranghoz. Idézem a legelső passzust a regényből: „A sötétség egymásra torlaszolta a hegyeket, beléjük göngyölte a falut, felitta a patakot, a Gidrány csobogása is úgy hallszott be Anna szobájába, mintha a sötétség kortyolná vizét. Azután az éjszaka az egész csomagot keresztül-kasul átkötözte az utak pántlikáival, egy hatalmas ládába tette, s reá fényes fekete lakatokat biggyesztett. Ezek a fényes-fekete lakatok voltak az ablakszemek, feketén fénylők, nem sárgán hunyorgók – takargatniuk kellett a petróleumlámpák pislá világát. Amióta az ablakok fekete lakatok a házakon, nem tudni, a sötétség mit tesz a világgal, igen, mintha már hetek óta titkolni akarná,*

mit művel odakint, berakja-e holdsugárpántos öreg ládájába a falut, mint szokta, rendesen, hogy biztonságban legyen? És reggel kipakolja-e újra a nap útjába a hegyeket, hogy meglihegtessék míg fölér a falu fölé?” Ez a költőiség – kezdve a második elbeszélés-kötetedtől – az egész Szilágyi-életműre jellemző. Metaforák, megszemélyesítések és egyéb költői eszközök által teszed képszerűvé, és ezáltal még erőteljesebbé az írásaid szövegét. Vegyítiszta költészet, akár mai prózaverseinknek is dicséretére válhatna ez a szöveg. Amikor elolvastam, le kellett tennem a könyvet, és fel kellett lélegeznem.

– Fantasztikus, hogy miket tudtam írni. És közben jó, te. Teljesen hihetetlen, hogy ezt én írtam. Hogy akartam aztán egy teljes életen át szabadulni ezektől. Mert az epikának nem ez a kenye, és azonkívül az ilyesmi megrontja az epikát, útját állja az epikusnak, gátakat rak elébe. Nem elég, hogy meg kell ragadnia a maga világát, ráadásul ezeket is át kell törje, amiket maga elé rak akadályként.

– *És nem egy ilyen részlet van benne. És a más könyveidben is, a Hollóidőben is.*

– Ott egyre kevesebb.

– *Ott, azokban a szerelmi jelenetekben olyan szépen megvan, hogy az megint tiszta költészet.*

– Valaki szová is teszi, épp a *Hollóidő* kapcsán, hogy durva trivialitások vannak benne, de a szerelmi jelenetek olyan valódiak, csodálatosak. Én két dolgot tiszteltem, vagy tartottam nagyon nagyra a társ műfajok közül: a drámát és a lírát. Meg kell mondanom, hogy tudatosan kerültem egy idő után.

– *A költőiséget?*

– A költőiséget nem tudtam, mert az még tetszett is nekem. Legalábbis akkor, abban a formában, egy ideig. A vers számomra hétszentség volt. Nekem Ady a nagy költő. A színpadi művek pedig... Mániákus színházba járók voltunk. Három-négy percre van a színház a lakásunktól, és én 1952-től járok színházba. Valamikor fölmerült, hogy kéne egy ilyen darabot írni a *Kő hull...*-ből, mondták, hogy úgy találnának a dialógusok és a helyzetek a színpadra. Minden héten kétszer színházba mentünk akkoriban, sok darabot láttam. És számom-

ra egy Shakespeare vagy Dürnmatt kapcsán az merült fel: ha ilyen nem tudok, akkor minek? A másik pedig néhány hazai darab kapcsán: hát ilyen meg minek?

– *Verset nem írtál soha?*

– Nem. Vagyis igen, egyet írtam, amikor a fiam született. De ez nem is igazán vers. Valami szabadvers volt, hogy égenség a szívedet nem tudom mivé a hegedűhúrok nem tudom mije, áramai. Első oldalon hozta az akkori *Utunk*, és mondták akkor, hogy kéne még verset írni. Ilyen fellengzős, felfokozott nyavalya volt, és hát láttad, nekem mentek akkoriban ezek a lírai, szinte robbanásig feszített képekben való beszédek. De hát ezekkel prózai jeleneteket készítettem elő, amikkel valószínű tönkretettem a hatását annak, ami azután következett.

Az ifjú apa a legifjabb Szilágyi Istvánnal, 1964-ben

– Jó tíz évvel ezelőtt kellemes felfedezés volt számomra, amikor a *Helikon* szerkesztőségében kapásból elmondtad a *Rezi* bordalt az utolsó sorig.

– Utoljára ilyen versmondás pár hónappal ezelőtt történt a nyíregyházi főiskolán, ahová engem meghívtak. A rektor kedves szavakkal üdvözölt, és elmondott egy Ady-verset. Valaki szólott, hogy pár szóval illene ezt megköszönnöm. Ha már Adyval köszöntöttek, mondtam, és ha már Zilahot is emlegették, akkor én is Adyval köszönöm meg, és elmondtam a *Zilahi ember nótáját*:

„Zilah fölött felhőzik most
Ifjúságom kicsalt vére,
Vörös-fényes a Diák-domb,
Vér hullott a Terbetére,
Régi ember régi vére.

Istenem, csak egyszer lennék
Csókos, ifjú, boldog másik,
Ott, a híres Meszes alján
Az utolsó áldomásig,
Olyan boldog, mint a másik.

Meghaltak már a leányok,
Kiömlött a szívem vére,
Vörös-fényes a Diák-domb,
Vér hullott a Terbetére,
Kiömlött a szívem vére.”

Elmondtam nekik. Ettől persze megdöbbentek, hiszen nem tudhatam ezt előre, nem készülhettem. A *Rezi* bordalt pedig most mondtam el, amikor együtt ünnepeltek minket Pesten Juhász Ferencsel. Ő volt nyolcvanéves, Bogdán Laci hatvan, én hetven. És voltak kilencvenévesek is, az öreg Hubay például.

– *Elmondtad ezt a verset.*

– Elmondtam. A *Rezi* bordallal egyébként régebben is teszteltem az irodalmár bennfenteseket, akik főleg azt tudták Juhász Ferencről, hogy posztkommunista, hogy Aczél híve volt stb. Na, mondom, ki írta ezt a

verset? Nem mondtam a címét, mert arra esetleg emlékeznek. Ezt Juhász? Meg voltak döbbenve.

– *Ez a verse a Csikóellés című kötetben jelent meg. A kolozsvári antikváriumban a mezőgazdasági szakkönyvek közül választottam ki egyébb, az állattenyésztéssel foglalkozó munkák közül. De a filmre szeretnék tulajdonképpen áttérni. Gyermekkorodban, édesapád háborúba kerülésekor a Tolnai Világlapjából látott néhány harctéri felvételtől, a rádióban elhangzó tudósítások néhány foszlányából, a felnőttek háborús történeteiből képzeletben elkészítetted a te saját, „furcsa, izgalmas, folytatásos filmedet”. Aztán később egy-két érzelmes film hatására döntöttél úgy, hogy a jogra felvételizel. A ’90-es években, amikor még én is Kolozsváron voltam, évente jártál a budapesti filmszemlékre, és írtad ezekről a remekbe szabott esszéidet. Milyen a kapcsolatot a filmmel?*

– A filmtől rengeteget kaptam, és máig nem adtam vissza semmit. Féltem tőle, nem úgy, mint a lírától és a drámától, hanem mert pénzfüggő, más érdekeltség, más dimenzió. Azért tartózkodtam a filmtől is meg a drámától is, mert rájöttem, hogy önző módon a magam művét annyira csak a sajátomnak tudom, hogy nem akarom kiszolgáltatni.

– *Egy rendezőnek. Legszívesebben te rendezted volna?*

– Színpad esetében ezt nyilván úgy képzeltem volna, hogy én játszom a főszerepet, én rendezem, én húzom el e függönyt...

– *Te legyél a sűgő...*

– Én a sűgő, én kérjem a jegyeket...

– *És te készítsd a díszletet.*

– Én készítsem a díszletet, és én söpörjem fel a színház udvarát. Na most ez nyilván íróként meg költőként megy. Ennek viszont a kockázatát meg az ódiúmat felvállaltad, ehhez nem kell színpad, társulat, semmi, mert ezt én a fehér lapjaimmal elintézem, mint ahogy te is, az asztali lámpa világánál. A film esetében a rendező nem Szilágyi István-filmet akar készíteni, hanem Antonioni- vagy Jancsó Miklós-filmet, a regény neki egy lehetőség, egy ötlet, egy szűzsé, egy alárendelt dolog, ami természetes is, csak hogy én erre nem vagyok vevő.

- *Nem készítettek még filmet egyik eddigi munkádból sem?*
- Elhárítottam mindent.
- *Visszautasítottad?*
- Vissza.
- *Színházi adaptáció, az se volt?*
- Az se. Voltak ilyen megkeresések. De nem.
- *Híres, jó nevű rendező is keresett meg, hogy filmet készítsen?*
- Fábry Zoltán. Tovább nem sorolom.
- *Őt is visszautasítottad?*

- Nem, őt a helyzet utasította vissza, és utána már nem voltam hajlandó alább adni. A másik dolog, hogy az elmúlt húsz esztendőben körülbelül kétszáz magyar filmet láttam a Filmszemlék alkalmával, egy ideig írtam is róluk, láttam a lehetőségeiket, a magyar filmnek nem éppen tehetségbeli, hanem anyagi lehetőségeit, és ehhez egy másik életemnek kellene lennie, hogy ebbe is belemenjek, mondom ezt egy kicsit rossz lelkiismerettel, mert rengeteget kaptam a filmtől

- *És nem adtál vissza...*

- És nem adtam vissza semmit. Érdekes, hogy ilyen féltékenyen tulajdonképpen a *Kő hull...*-t őriztem velük szemben... Azt próbálta volna meg Fábry, és miután az nem sikerült, nem jött össze, mást nem akartam közel engedni hozzá.

- *Meg akarta próbálni, csak nem sikerült?*

- Annyira meg akarta próbálni, hogy költségvetése volt a filmnek, volt lengyel Szendy Ilkája, meg volt Gönczi Dénese. Csakhogy egy nagyobb magyar infláció idején, 1977-ben, a film akkor huszonnyolc millióra szabott költségvetését – amikor abban az időben egy magyar film költségvetése négy-hat millió volt – az infláció negyvenegy millióra vitte fel, és nem volt egy stúdió sem, amelyik ezt megfinanszírozza. Pedig kikerestük együtt már a tájat Északkelet-Magyarországon, valahol Zemplénben, hogy hasonlítson, a házat is megépítették volna természetesen. Akkoriban vitte el a magyar filmgyártás büdzséjéből a

Csontváry az egyik részét a nagy pénznek, amit külföldön filmeztek, és nem hozott semmit, a másik Weöresnek a *Pszichéje* volt. Tehát nem fért bele a keretbe, félretevődött, és én akkor megnyugodtam, ugyanis azelőtt is voltak megkeresések, de Csoóriék azt mondták, hogy a te világodhoz neki volna igazából *kanala*. Fábry Zoli bácsi, aki akkor már háromszoros Kossuth-díjas volt, és a legtöbb a magyar filmgyártásban, és valóságos tehetség is, eljött ide, s azt mondta, hogy, fiam, azért jöttem, hogy te segíts nekem, hogy én az én eszközeimmel megközelítem azt, amit te ott megírtál. Na, mondom, ez egészen más. Ha egy ilyen művész – ő akkor volt hatvanhét éves, én harmincvalahány – eljön hozzám, és így mondja, akkor én mindent bele. Ugyanis ez az, amiről szó van: hogy megközelítsük egymást a másik eszközeivel. De ilyesmivel nem találkoztam azóta sem. És úgy eltelt az idő, hogy már nem is kívántam, túl közel kerültem hozzájuk, megláttam, hogy mi hogyan megy, és hogy a producer az érdekes, és hogy ide, öregem, kell egy szexjelenet. Ez a rendezőn túli dolog, ő tudja, hogy kell a szexjelenet, de még előírják neki. Ez egy durva, kegyetlen világ. Ezzel szemben te megírod a versedet, megjelenik vagy sem, szerkeszted a rovatodat, azzal meg vannak elégedve, vagy sem, de te igyekszel, de ez a te világod, a te papírod, meg a te íróasztalod. A film, az egy más dimenzió. Bennem ezek a hívságok nincsenek meg. Általad is ismert pályatársaink közül kapásból fel tudnék sorolni fél tucatot, akik elébe szaladnának az ilyen lehetőségeknek. De ez nem erény, ez hülyeség egyrészt, ilyen ő... Ilyen vagyok én.

– *Ha jól tudom, Szendy Ilka történetének van egy Zilah melletti faluból származó „történettöredéke”, miszerint a század elején egy környékbeli napszámos Amerikába készült, ismerősöknél megszállt Zilahon, és sose jutott el Amerikába. Erről előbb riportot, majd novellát akartál írni, de aztán túlnőtte a riport meg a novella kereteit, és regény lett belőle.*

Szendy Ilka története tulajdonképpen a gyűlölet világának a lehetetlensége. Az, ahogy szinte mindenki mindenkivel szembefeszül, ahogy fűrják, ahogy rontják egymás sorsát, ahogy egymás létére törnek. Jajdonban élni sem lehet, de innen megszökni se, aki ezt megpróbálja, az az életét adja a kísérletéért. Márai írja bő negyedszázaddal a regény ideje után, az 1947-es Teljes naplójában (amikor valaki megkérdi tőle, hogy mi az, ami odahaza a legnehezebben elviselhető): „...a gyűlölség légköre, amely otthon körül-

A Vlegyásza gerincén, 2007-ben

vesz, csakugyan nehezen viselhető el. Osztályok, felekezetek, fajták, mindenki gyűlöl mindenkit... ebben a légkörben nehéz élni.” Láttuk a Szendy Ilka példáját, az ehhez a világhoz és annak elvárásaihoz igazodni képtelen ember vergődését. Felvetődött az a kérdés is a regényben, hogy mennyiben alakíthatjuk a sorsunkat, vagy csak elszenvedjük azt, hogy miképpen viszonyulunk a sorsunkkal adatott időhöz és térhez? Arra volnék kíváncsi, közel egy évszázaddal a regény ideje után, hogy „gazdagodtunk-e” valamivel ez irányban? Hogy látod te most: alakíthatjuk-e, befolyásolhatjuk-e a sorsunkat? Miképpen viszonyulunk a sorsunkkal adatott időhöz és térhez ma?

– Annyit foglalkoztam ezzel, hogy szinte nem is tudok válaszolni rá. Hogy alakíthatjuk-e? Én megkíséreltem. De lehet, hogy mára már a rálátásomat befolyásolja a valahonnan reminiscenciaként felbukkanó protestáns predestináció ügye, hogy vajon ha úgy gondolom, hogy sikerült alakítanom rajta, ez vajon nem önszuggesztió-e, tehát hogy elhitetem magammal, hogy igen, én alakítottam a sorsomat. De a

másikkal sem békélnék ki, hogy meg volt írva minden, és csak az történt velem, ami már meg volt írva. Úgyhogy ezek, amíg élek, továbbra is nyitott kérdések, lehet, hogy nem tudok rájuk válaszolni, de hogy továbbra is foglalkoztatnak, az valószínű.

– *Olyan prózád nincsen, amelyik Kolozsváron játszódna, ahol szinte ötven esztendőt éltél?*

– De igen, Kolozsvárról van, a legelső, a *Sorskovács*. Közben meg mindmáig nem tudtam elképzelni máshol leélni az életemet, mint ebben az egyre szörnyűbb városban.

– *Ennek ellenére.*

– Persze, mára burokból élünk, elszigeteljük magunkat, és elnézzük, hogy micsoda híd épült a Szamoson. Nincs is bennem ellenkezés vagy gyűlölködés vagy utálkozás ezzel szemben, ez van, akkor is, ha ez egyre idegenebb számomra.

– *Szinte mindenik munkádban az emberek munkálkodnak, tesznek-vesznek. Tudom rólad, hogy ma is úgy megfened a bicskát vagy a kést, ahogy a környezetekben nem sokan...*

– Én máig ezt teszem, munkálkodom, teszek-veszek. Néha az volt az érzésem, amikor még megettem az évi százötven kilós disznó szalonnáját egymagam, hogy azért van olyan jó étvágyam, mert jól vágna a késeim, a szalonnát meg egyebeket.

– *Mind a mai napig te fened meg a késeket?*

– Persze.

– *Posztózod? Posztóköszörűvel? Hogy a sora ne látszódjék.*

– Nem, van nekem köszörűkövem és apámtól rám maradt fenőacélom.

– *Azt írod egy helyen, a Hollóidő viszontagságairól szólva, hogy: „A legjelentősebb magyar irodalomban, úgy érzem, kiváló a franciasaláta, remek koktélok keverődnek, a pástétomok fűszerezése mesteri, szóval ínycségeken világszámok kerülnek terítékre, ám ha teljes menüként próbálom fölfogni a kor irodalmát, a kenyérrel már baj van, megszáradt, itt-ott penészes is, a hús rágós, a bor megpimpósodott...”*

– Ezt azután írtam, amikor a *Kortársban* magyarázni kényszerültem, hogy miért utasítottam vissza a Magyar Irodalom díjának a megosztott felét. Ez, azt hiszem, jót áll önmagáért, nem nagyon tudok hozzáfűzni semmit, és nem is szívesen tenném, mert hazabeszélnék, hogy igen, én az irodalomnak a kenyerét, a borát adnám, ami nem pimpós, és nem száradt meg, és nem penészes. De, gondolva itt a konkrét esetre, a megosztott díjra, és a vitatott műre, állítólag azt is mondtam – és ez állítólag ki is nyomtatódott a *Magyar Nemzetben*, de lehet, hogy a *Népszabadságban* –, hogy ha elfogadnám, akkor kiröhögnének a hőseim. Én ezzel nem becsülöm le a kortárs magyar irodalmat, de úgy éreztem, hogy a nagyon markáns próza, a nagylélegzetű lírai vállalkozás (lásd kenyere-bora-irodalom), az megvan, de nem áll jót önmagáért. A franciasaláta, az igen, ami nagyon jó, de az, amit én lényegesnek találok a menüből, vagy egy nagy asztalon, a kenyér és a bor, az nem igazi. Nem szívesen helyettesítem be példákkal, miután Lázár Ervin meghalt, meg Nagy Gazsi meghalt stb., meg Nagy László meghalt, és ezzel nagyjából meg is mondtam, hogy kikre gondolok. Ha akarod, prózában Galgóczy Erzsébettől a nemrég elhunyt Sánta Ferencig. De azóta is eltelt öt-hat év, nem valószínű, hogy igaz a dolog, és jó, ha nem igaz, talán éppen a mai harmincas prózaírók közül van, aki nem penészes, az ifjabb pályatársak között.

– Kire gondolsz az ifjabbak közül?

– Hogy hívják azt a kicsit tótos nevet viselő srácot?

– Grecsó.

– Na, ő egy valóságos tehetség, és nem penészes, és nem száraz. Azt egyébként te is megtanulhattad, láthattad tőlem, hogy egy dolog, hogy én kit szeretek, és más dolog, hogy mi a mű. Ezt én megtanultam külön választani, és azt mondtam, hogy ha csak az jelenne meg, akit én szeretek, akkor sose jönne ki az a lap, amit én szerkeszték. Ez egy teljesen más kérdés. Hát így vagyok én Esterházyval is, akit egy nagyformátumú, remek, nagyon ritka tehetségnek tartok, de nem tudok együtt menni vele egy csomó dologban, de az artisztikumát, azt a fajta szabadságot, amit magáénak tud és vindikál, írásban is, ezt leírtam én ugyanabban az írásban, a *Kortársban* is... azt szeretem...

– Idézem: „Esterházy Péternek nagy híve vagyok, a *Harmonia Caelestis* az egész eddigi életművénél jelentősebbnek tartom.”

– Ezt most is állom, ez máig érvényes, ezen nem változtatok. Az ezredforduló legjelentősebb irodalmi vállalkozásának tartom.

– Az első felét, vagy a második felét?

– Együtt. Az első 371 futam egy örület, egy fergeteges valami. A második rész meg egy klasszikus, realista, majdhogynem realista regénytorzó, mert nem kerekíti ki, annál nagyobb vagány. Igen ám, de ezt ő is kilenc évig írta. És egy nagyon nagy vállalkozás. És az is imponál nekem, ahogy tesz arra, hogy te mit vársz tőle, közben valószínű, hogy nem.

– Azt mondják, hogy a legnehezebb leírni a legelső és a legutolsó mondatokat. Mindkettő hangsúlyos helyen van, mindkettőnek kiemelt szerepe is van. Egy novellában tudjuk, mennyire fontos mind a kettő. Te a novellának nagy tisztelője vagy, végig is tanulmányoztad a klasszikus novellaformákat az ókoriaktól a magyar, a francia és az orosz mesterekig, és írtál is, igaz, nem sokat, de remekbe szabott darabokat, hogy itt most csak a Mesterek balladáját hozzam fel példának.

– Hát az már a menekülésnek az egyik kísérlete. Az már az előszobája tulajdonképpen a jelenből való menekülésnek. És tapogatózás a későbbi művek felé. Szinte éreztem én ott, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, hogy más kort kell keresni. Lényegében az elhíresült *Kő hull...*, az is egy száz évvel ezelőtti történet, már amikor megírtam, már akkor két emberöltőnyivel azelőtti világ volt, s az kötelezett – amint már említettem – egy bizonyos nyelvhasználatra, egy bizonyos előadási módra, sőt, újra kitalálni bizonyos emberi viszonyulásokat. Tehát akkoriban én már kerestem ezeket az utakat. Az *Agancsbozó*tól az lett a furcsaság, hogy azzal pedig megpróbáltam a jövőbe ugrani, valami képzeletbeli jövőbe, vagy legalábbis ellebbenteni az időt, hogy ne tudj rajta fogást találni. A *Hollóidő*ben aztán éppenséggel négyszázvalahány esztendőnt mentem vissza, és azt hiszem, hogy most már a közelében is maradok, mert ez kényelmesebb nekem.

– Tehát hogyan állsz a kezdő és záró mondatokkal, a felütésekkel, illetve zárlatokkal, mennyire fontosak, hangsúlyosak nálad a nagyregényekben?

- A korábbi dolgaimnál szinte sorsszerű kellett hogy legyen az indítás, az indító bekezdés a *Kő hull...*-nál például. Az sorsszerűen kellett előrevetítse az egészet. A vége a *Kő hull...*-nak novellisztikus, az, ahogyan kihívja a végzetet maga ellen Szendy Ilka, aki tulajdonképpen úgy lesz öngyilkos, hogy agyonütteti magát, és tudja, hogy ez fog bekövetkezni. És a lefutása a regénynek, a vége szinte egy igazi novellistára valló futam.

- *Holott te ezeknél (Kő hull..., Agancsbozót), amikor az első mondatot papírra vetted, nem tudtad még, hogy hogyan fog befejeződni.*

- A *Kő hull...* esetében azt tudtam, hogy rosszul végzi az a lány, de hogy konkrétan mi lesz, hogy az hogy fog bekövetkezni, azt nem. A miértje ennek a dolognak akkor még olyan messze volt, le kellett élje az életét, meg kellett élje azt a tragédiát. Aztán úgy gondoltam, hogy közben kialakul, hogy hogyan jön ez az öreg, városvégi szegényember, és majd agyonüti egy fahasábbal. Nagyepikára jellemző a *Hollóidő* indítása, a befejezése pedig, azzal a nagy tablóval, az viszont, úgy éreztem egy adott pillanatban, hogy teátrális, sőt, mint egy nagyoperának, olyan a menazsériája, és úgy van kiképezve az egész. Előbb azt gondoltam, na, ezt fel kell bontani, mert ez így valahogy nem stimmel. Aztán gondolkodtam, hogy hova is tevődik időben, 1593–1594, a tizenöt éves háború első éve, de hisz még él Shakespeare, hát maradjon ez a teátrális, nagyoperás zárlat a levágott fejekkel, a gúlákkal, maradjon.

- *Nagy tisztelője vagy a novella műfajának.*

- A novellát, azt próbálgattam, kerülgettem. Nagy híve voltam Gelléri Andor Endrének. Bálint Tibi adta a kezembe, aki viszont szinte a követője volt egy adott pillanatban. Érdekes, hogy mára, születésének századik évfordulójára megemlékeztek róla, de szó sincs arról, hogy valaki újra fölfedezte volna. Aztán írtam is néhány novellát, és nem a legjobb írásaim, az se különben, ami neked tetszett, az egyébként benne lesz ebben a tizenegy novellában, elbeszélésben, amit a napokban válogattam össze a Magvetőnek. A *Mesterek balladája*, és a *Bolygó tüzek* is, mint a kiút keresgélése a korból. Meg van egy olyan című is, hogy *Foggal és bűtyökkel*. És megcsináltam a Kibicet (*Kibic, az árva ember*), hogy az ma is élvezhető legyen, kicsit felgyorsítottam. Az a szleng, ami

az első elbeszélés-köteteimben volt, az meghalt mára. Úgyhogy átigazítottam ezeket az akkori korhoz tapadó nyelvi ficamokat, azokat sem maradéktalanul, és ahhoz ragaszkodni fogok, hogy szerepeljen minden írás után nem is a megjelenés, hanem a megírás éve. Ez egyrészt melegség, másrészt meg rácsodálkozhat valaki, hogy, jó, ezek már akkor így gondolkodtak! Az elbeszélések zöme a hatvanas, hetvenes évek fordulójáról való, és ezek között találtam olyan szöveget – akkor még nem volt Greenpeace, meg a zöldekről is keveset hallottunk –, amelynek olyan természetvédő világa van, meg a történet maga is olyan, hogy ezek a mai természetvédő szervezetek akár a zászlójukra is tűzhetnék. Ilyen a *Valahol fenn a Messzi-folyón*. Ezeken, az utóbbi írásokon nem kellett különösen módosítanom, de a mából visszanézve, harmincvalahány esztendő után, találtam bennük olyasmit, amit úgy mondhatok, hogy a kisfiúk nagyfiúskodása volt. Ami az ott elejtett szavakban nyilvánult meg, és nem volt tudatos, de mára már tisztábban látja az ember, hogy körülbelül minek hogyan kellett volna kinéznie. Mondom, alapvetően nem változtattam rajtuk, de bizonyos műtrágárkodásokat elejtettem. Később, máshol meg nagyon is benne hagytam ezt a szabadszájúságot, a *Hollóidőben* például.

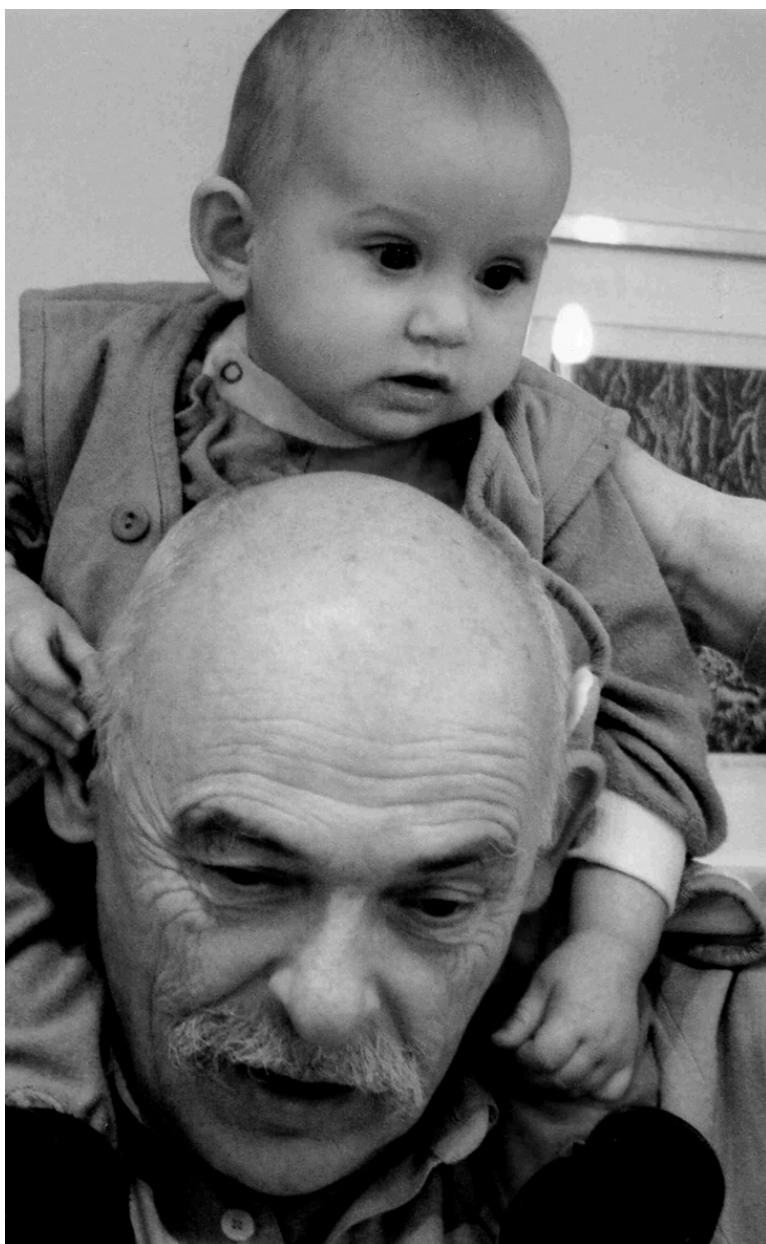
– *A Sorskovácsból nem került be semmi?*

– Még a második kötetből sem. Pedig az *Ezen a csillagonból* az utolsó novellát, a *Végállomáson leszállsz* címűt, ami egy öregasszonynak a története, sajnáltam, de azt úgy nem nagyon lehetett volna újraközzölni, olyan mértékben kellett volna belenyúlnom, hogy az már nem lett volna etikus. Azonkívül, én már annak idején fölfedeztem, hogy valami furcsa Dino Buzatti-hatás érződik rajta, holott én akkoriban, nem is tudom, hogy mit olvastam tőle, nem is hatásról, hanem –, és ezt most nagyon idézőjelben értsük –: valamiféle konzsenialitásról lehet szó. Mert a kezembe került egy olyan írása, ami hasonló vétetésű volt. Aztán bekerült a *Jámbor vadakból* néhány jobb elbeszélés, és a kései írásokból azok, amik nem jelentek meg kötetben: a *Tájkép tutajjal*, meg amiket az imént már említettem.

– *Az is tudható Rólad – idézek –, hogy soha nem álltál be a sorba, nem dörgölőztél a kommunista hatalomhoz, nem igényelted a diktatúra támogatását műveid elismertetéséhez, nem tartottál igényt kényelmes, kecsegtető*

pozíciókra, nem akartál a szellemi élet koordinátora lenni. Nem vonzott még az a fajta hatalom sem, hogy hatalom legyél a politikai hatalmasokkal szemben, mondjuk, a történelem diktátorait megírni. Mert nálad a sorok között tényleg nem volt semmi. Azok, akik kanonizálnak (de rossz szó!) többnyire egykötetes, na jó, esetleg kétkötetes, kevésbé divatos írónak tartanak. Hogy érint ez téged? Foglalkoztat-e, hogy egy- vagy kétkötetes, esetleg nem divatos vagy divatjamúlt írónak mondanak?

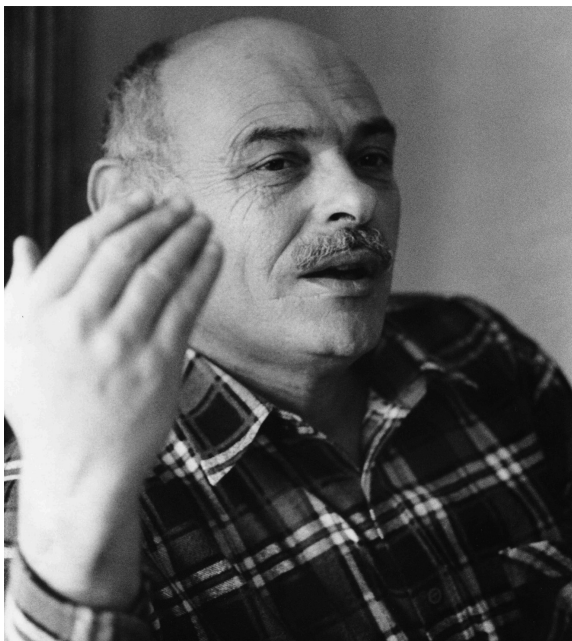
– Mára minimum másfél kötetes írónak tartanak, mióta a *Hollóidő* megjelent. De vannak már olyan híveim, akik a *Hollóidő*t elébe helyezik a *Kő hull...*-nak. Én is különben. Na ez a dolog azért van rendben így, mert én igazából nem szeretem a nyilvánosságot, ha úgy tetszik, rejtelkedő vagyok. Én, ahogy ezt neked még mondtam, sajnos, kiterjesztettem ezt az általam szerkesztett folyóírra is, a jó bornak nem kell cégér alapon, ami, ha valami egyáltalán a mai világtól idegen, hát ez az. Mert ez nem igaz, ez ma nem érvényes, ez bűn, és én ezt sajnos elkövettem. Hogy a saját művel szemben igen, az az én bajom, hogy az általam jegyzett folyóírral is, az bűn. Engem különben ez a kánon-história, kánon-ügy nem izgat. Soha ilyesmi, elégedetlenség, a sikertelenség nyomora, ez a savanyú veritékszag, hogy jajistenem, mi lehettem volna, és a másik micsoda, ez engem soha nem érdekelt. De talán azért nem, mert vannak szinte megszállott híveim. Amikor például elutazik hozzám két szegedi diák, nem bölcsészek, az egyik jogász-, a másik orvostanhallgató, hogy megmagyarázzák nekem, hogy az *Agancsbozót*, ami egy marginalizált regény-torzszülött, hogy az miért több, mint a *Kő hull...* Azt mondják, hogy: Mester... Rettenetes volt nekem ezt elviselni, ezt a hangot. Azt mondják, képzelje el, hogyha a *Kő hull...* idejében az *Agancsbozót* jelenik meg – ami ugye elképzelhetetlen, hiszen diktatúra van –, akkor az egész Közép- meg Kelet-Európa beleolvassa a diktatúra elnyomását, és annak az abszurdításait, és annak a letérképezését, és létlátását, s akkor csak arról zeng a világ, mondja ezt nekem két nem bölcsészhallgató. Na most ez akkor hangzott el, amikor a rendszer megváltozott, és Budapesten, a Deák téren, a könyvstandon itt állnak Nagy Imre emlékiratai, itt áll a pápa ösztönsége utolsó merényletéről szóló sztori, és itt vannak mellette dinnyenagy szexseggek, a pornóirodalom remekei, és a szélén egy ilyen fekete, rosszul nyomott, csúnya, hatalmas regény, már ami a méretét illeti, az

A legkisebb unokával, Horváth Zsófiával, 2007-ben

Agancsbozót. Azt mondják, hogy képzelje el, ha ez akkor jelenik meg, és most jön ki a *Kő hull...*, egy száz évvel ezelőtti polgári lány sztorija, hát a kutyát sem érdekelné, magyarázzák nekem. Na most, tudnék mutatni, csak annyira utálok, nagyon értő, teljesen ismeretlen emberektől, az olvasóimtól jövő leveleket. Mózes Attila édesanyjától került hozzám egy teljesen ronggyá olvasott *Kő hull...* Marosvásárhelyen, a kültelken banyáról banyára vándorolt a könyv. Tehát nekem van egy nem túl népes, de valami egészen elszánt, mára – nem nagyképűség ez – bémérten létező híveimnek egy csapata, csoportja, de irodalomkritikusok is, elsősorban debreceniek, szegediek, és Pesten is, tehát van egy világ, amelyik engem számon tart, nemcsak hogy olvas, de velem jön, meg velem érez, mondom, nem túl népes ez, de nem is jelentéktelen számú. És hát ez nekem nemhogy elég, de sok is.

Kolozsvár, 2008. szeptember 10.

Szilágyi István 1994-ben